

Eş ve Art Zamanlı Olarak göz / nazar Kavramının deg-, degür-, degnele- ve degnel ile Oluşturduğu Eşdizimliler, Yapıları ve Tanımları

On the Structures and Definitions of Collocations Simultaneously Formed by göz / nazar and deg-, degür-, degnele-, and degnel

Bekir SARIKAYA¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
 Bekir Sarıkaya (Doç. Dr.),
 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat
 Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
 Afyonkarahisar, Türkiye
 E-posta: bsarikaya@aku.edu.tr
 ORCID: 0000-0002-9842-237X

Başvuru/Submitted: 23.06.2023
Revizyon talebi/Revision requested:
 29.05.2023
Son revizyon/Last revision received:
 01.06.2023
Kabul/Accepted: 10.06.2023

Atf/Citation: Sarıkaya, Bekir. "Eş ve Art Zamanlı Olarak göz / nazar Kavramının deg-, degür-, degnele- ve degnel ile Oluşturduğu Eşdizimliler, Yapıları ve Tanımları." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 1 (2023): 49-79.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1240548>

ÖZ

Eski Türkçe döneminde göz ve -il- edilgen çatı ekli *tegil-* kelimeleri *gözi tegilmek* "gözü kör edilmek" şeklinde eşdizimlilik oluşturur. Eş zamanlı olarak Arap dilinde *isâbetü'l-'ayn* "nazar değdirme" tamlaması görülür. Orta Türkçe döneminde Arapça isabet ve musibet kelimeleri ile Türkçe *teg-* ve *teggüçi* aynı anlamlarda kullanılır. EAT dönemine gelince literatüre giren "nazar degme" kavramı çerçevesinde göz, dönüşlülük eki -In ile göz *deg-*, *gözi degnel*, *gözi degnel olmak*, *gözi degnele-* gibi eşdizimliler oluşturmaya başlar. Bu çalışma, göz ve *teg-* fiilinden türeyen *tegil-*, *teglük*, *teggüçi*, *tegür-*, *tegil-*, *degne-*, *degnele-*, *değnek*, *değişik*, *degnel* kavramlarının yapılarını ve tanımlarını analogi yöntemiyle inceleyen bir çalışmadır. Bu bağlamda ortaya çıkan eşdizimliler ve tanımları *Güncel Türkçe Sözlük*, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü* yardımıyla art ve eş zamanlı olarak ele alınmıştır. Sonra *degnel* ve *degnele-* kelimelerinin yapılarının farklı çözümleri üzerinde durulmuştur.

Göz kavramının, *yavuz*, *kem*, *degnel*, *isabet*, *deg-*, *degür-*, *degnele-* kavramlarıyla birleşik eylem grubu, iyelik grubu ve sıfat tamlaması gibi eşdizimliler oluşturduğu belirlenmiş ve bu eşdizimlilerin art zamanlı incelenmesi sonucunda bir kısmının artık kullanılmadığı, yerini başka eşdizimlilere bıraktığı anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sözlükbilim, Eşdizimli, Analogi, Göz, Deg-, Degür-, Degnele-, Degnel

ABSTRACT

In the Old Turkish period, the words *göz* [eye] and *tegil-* [to be blinded] (with the suffix -il- passive) form the collocations of *gözi tegilmek* [to be blinded]. Simultaneously, the phrase *isâbetü'l-'ayn* [casting the evil eye] is seen in the Arabic language. In the Middle Turkish period, the Arabic words *isabet* [hit] and *musibet* [calamity] and Turkish *teg-* [reach] and *teggüçi* [harmful] were used with the same meanings. In the context of *nazar degme* [be attacked by evil eye], which entered the literature in the Old Anatolian Turkish period, *göz* began to form collocations using the reflexive suffix -In, such as *göz deg-* [be affected by the evil eye], *gözi degnel* [bad eye], *gözi degnel olmak* [to be envious-eyed], and

gözi degnele- [to cast the evil eye].

This study uses the analogy method to analyze the structures and definitions of the terms *teglüg/k* [blind], *teggüci* [trouble], *teğür-*[touch], *teğil-*, *degne-* [to be blinded], *degnele-* [look with an evil eye], *değnek* [evil eye], *değik* [evil eye], and *degnel* [evil eye] as derived from the verbs *göz* and *teg-*. In this context, the study discusses the collocations and their definitions diachronically and simultaneously with the help of the *Güncel Türkçe Sözlük* [Daily Turkish Dictionary], *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* [Big Turkish Dictionary], *Tarama Sözlüğü* [Tarama Dictionary], and *Derleme Sözlüğü* [Compilation Dictionary]. The study then discusses the different analyses of the structures of the words *degnel* and *degnele-*.

The term *göz* formed collocations such as a compound verb group, a possessive group, and an adjective phrase with the terms *yavuz* [ferocious], *kem* [bad], *degnel*, *isabet*, *deg-*, *degür-* [touch], *degnele-*. As a result of the diachronic analysis of these collocations, some have been determined to no longer be used and to have been replaced by other collocations.

Keywords: Lexicography, Collocation, Analogy, Göz, Deg-, Degür-, Degnele-, Degnel

EXTENDED ABSTRACT

The verb form of *göz* [eye] is determined by verbs such as *bakmak* [look at], *görmek* [see], *gözlemek* [watch], *gözetlemek* [observe], *göz atmak* [glance], *göz gezdirmek* [scan], and *gözüyle görmek* [witness/see with one's own eye]. The extreme love and dangers people have are expressed with collocations such as *gözü gibi sevmek* [to love as the apple of one's eye], *gözünden kıskanmak* [watch over], *gözünü daldan budaktan sakınmamak* [disregard dangers], *gözünü kırpmadan* [without batting an eye]. Collocations such as *nazar etmek* [provide positive energy to the other person], *nazar eylemek* [provide positive energy to the other person], and *nazar kılmak* [provide positive energy to the other person] are used to express positive emotions, while collocations such as *nazarı olmak* [to be affected by the evil eye], *nazarı değmek* [look with an evil eye], and *nazara uğramak* [to be subject to the evil eye] express negative emotions.

In the *Güncel Türkçe Sözlük*, the negative effects the eyes (*göz*) have on what they look at are defined with the terms *göz*, *nazar* [whammy], *kem göz* [bad eye], *gözü değmek* [to bring bad luck with looks that are believed to bring evil], and *nazarı değmek*. The word *göz* and the passive verb *teğil-* in the Old Turkic period carry a negative meaning despite not having a negative suffix, such as in *teğilmiş közler* [blinded eyes], *közi teğildi* [their eyes went blind], and *teglüg/k* [blind]. The word *teggüci* [trouble / evil] used in the Karakhanid period has a negative meaning similar to the verb *teğil-* in Old Turkish.

Göz had a passive meaning in Old Turkish and became active in Old Anatolian Turkish. The collocation *göz tegur-*, which is seen for the first time in the works of this period, means putting a person into a bad situation with the eye, as found in part of the Prophet's story in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât* (Anonymous Author, 852/1448). The ayah in the Qur'an called "*Nazar ayetü*" [Verse of the Evil Eye] is mentioned in the Interline Qur'an Translation with the meaning of *gözleriyle ır-* and *göz degür-*.

In modern Turkish in Türkiye, the collocations *degnel göz* [bad eye], *gözi degnel* [bad eye], *isabet-i ayn* [casting the evil eye], and *gözi degnelemek* [to cast the evil eye] have fallen out of use, with the collocations *kem göz* [bad eye], *gözü değmek* [bring bad luck by looking with evil eyes], and *nazarı değmek* [bring bad luck by looking with evil eyes] used in their place

for the active (subjective) eye. In the case of the passive (objective) eye, the collocations of *göz değmek* [look with an evil eye], *nazar değmek* [be attacked by evil eye], *göze gelmek* [to suffer an evil due to evil-eyed eyes], *nazara gelmek* [be attacked by evil eye], and *nazara uğramak* [be attacked by evil eye] are used.

During the Old Anatolian Turkish period, although this study has attempted using the analogy method to overcome the difficulties in solving the structures of the words *degnel* and *degnele-*, no definitive solution could be put forward. For example, the adjective *degnel* had the verb form *degnele-* in three forms (i.e., < *deg-nel*, < *deg-i-n+e-l*, and *deg-i-n+e-l*), and can be considered to have four different etymologies (i.e., < *degin-ele-*, < *degnel+e*, *degnele-*, and *degnel+le-*).

In the comparison between *degnel* and its like forms, similar words had their own unique situations that can be said to have differed in terms of the voice of verb, the type of the verb, or the structure of the verb. In this context, the *degneli* variant (correct form being *degnel*) that stated to be read incorrectly in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât* can be said to have had the form of *degnel + li* > *degnel* with a dropped syllable due to the similarity of the structural features of variants such as *bitnel / bitkel+li* > *bitkelli* [fertile], *yeynik / yen+li* > *yenli / yen+ni* > *yenni* [light weight], and *sağın / sağılı / sağmal* [milch].

When the verb form for yet another version of the word (i.e., *degnele*) is compared with the verbs *maşala-* [taking a step] and *çekele-* [to drag along], incompatibility appears in terms of the definition. Also, when compared to the verb *çeğmellen-* [be bent like a bow], inconsistency is seen in terms of the verb frame, whereas the structures of *buln+a-* > *bulna-* [to imprison], *teviz+e* > *tepe-* [jealousie], and *yeğnil+e-* > *yeğnile-* [get lighter] are seen to be equivalent with *degnel+e-* > *degnele-* [look with an evil eye].

Moreover, every nuance in the presence and actions of the verbs caused a new verb to be formed from time to time. The act of spreading envy of the eye was formed either by adding a suffix to the word it used to express its previous action or by expressing it with a root-derived word formed with different sounds. According to the first method, the verb *degnele* > *değnele-* [look with an evil eye] can be said to have been derived with the suffix *-la-*, which was brought to the verb *değne-* [watch / observe].

The task of the subject does not change in the collocations of either *gözi degnel-idi* or *gözi degneler-idi*. Since the abstract word *değnel* always creates collocation in the subject of the word *göz*, the word *göz* should be included in the dictionary definition as follows *degnel sf. Bir şey veya bir kimse üzerinde etki meydana getiren ve kötü hadiselerle sebep olan (göz)* [An eye that has an effect on something or someone and causes bad events]. The evil eye is caused by the idea of the evil eye and acts as a passive object. The eye carries out the action of taking the concepts of negativity and bad luck in the definition and conveying them to tangible assets. After the action takes place, the eye becomes the subject and the result remains the object, such as in - *gözi degneler*: “1.) *Gözü uğursuzluk ve terslik değdirir* [The eye is

touched by bad luck and adversity.]. 2.) *Gözü uğursuzluk ve terslik dokundurur* [The eye brings bad luck and adversity.]. 3.) *Gözü uğursuzluk ve terslik isabet ettirir* [The eye brings bad luck and adversity.].”

The verb *degnele-* is defined as: “*degnele- geç. f. (Bakışla) Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek* [to cause bad luck and misfortune to something or someone by looking at it/them].” In order to express the rapid or easy displacement of a star in the sky, collocations of “*akmak*, *uçmak*, and *kaymak* [falling star] were formed as the auxiliary verbs *yıldız akmak*, *yıldız uçmak* and *yıldız kaymak* [falling star]. Similarly, the participles of *değen* [touching], *dokunan* [touching], and *isabet eden* [hit] in the definition of the word *degnel* can be used when defining the collocations of *göz deg-*, *göz degür-*, and *göz degnele-* for the act of causing a bad influence related to the evil eye, as in the following example: “*Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek, değdirmek, dokundurmak, isabet ettirmek* [To cause (bring) bad luck and mischief on something or someone].”

The words *gelmek* [come] and *uğramak* [to go near someone or something] use in idioms related to the subject are included as an independent dictionary term definition with negative meanings. These verbs can be used as semi-auxiliary verbs for describing the evil specific to the evil eye. Also, idioms with the same meaning in modern Turkish in Türkiye or in one of the definitions of idioms can be used in the definition of the term *gözi degnele-*.

The study has used 48 words and 28 phrases to recognize and describe collocations involving the words *göz*, *deg-*, *degnel*, and *degnele-* for the evil eye, as well as 90 words and 69 phrases for secondary meanings, phrases, and collocations.

Giriş

*Tercüme-i Acâ'ibü'l - Mahlûkât'ta*¹ (TAM) nazar teriminin karşılığı olan ve yavuz göz olarak tercüme edilen 'aynû's-sevâ' madde başlığı şöyle tanımlanır: Bu yavuz göz kendinden *latîf ve sârî ağuya beşzer* bir gizemli buhâr çıkarır, *âdeme eşiştir; aırsuzun anı helâk eder*.² Yavuz gözün işlevi iki tanıkta verilir. Gözün işlevi birinci tanıkta, *bir hayız olmuş ve süd yöresine varmış hâtûn kişi*. Gözünden kopan buharla *südü mütegayyir eder*³, ikinci tanıkta kendisine göz hakkında soru sorulan kişinin *gözümden kopan cerâhat mühlik ejderhâ nefesine beşzer ki dokunduğı gibi helâk eder*⁴ cevabıyla açıklanır. Bunlarla birlikte Hz. Peygamber'in hadisinin "**Yavuz göz** deveyi çölmege koyar, âdemi gûra koyar"⁵ çevirisinden yavuz göz ve İbn 'Abbâs'a ait kibar-ı kelam "**İtüñ çetüğüñ yavuz nazarı vardır**"⁶ çevirisinden yavuz nazar olmak üzere iki eşdizimli kullanılır. Ayrıca müellif, yavuz göz / yavuz nazar / degnel göz ile anlamdaş olan **gözi degnele-**, **göz degür-** ve **gözi degneli** eşdizimlilerin geçtiğı üç kısa hikâyet⁷ anlatır ve canın bir cüzü olan gözün, kendi şer yönünü açığa çıkardığını belirterek yavuz göz maddesini sonlandırır.

Tarlan, Tarama Sözlüğünde (TS) Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki (KBD) "ben 'îd iderem her gice gîsûlariyile / *değnel* gözi bizden dilegüm ol ki ba'îd it"⁸ beytinde kelimeyi *degnel* okurken, Ergin ise ε bulunmadığı hâlde *değnek* varyantıyla okumuştur.⁹

Tercümân El-Lüga (TEL) adlı eserde ise deg- ve türevleri beş yerde tanık olarak görülür: "*er-râbizatü... ekşer göz degmede isti 'mâl olunur 207b/21*", "*eş-şakzû bi-fethatin bir kimesne uykı uyımaz olmağ ve gözi dağal olmağ 252b/10*", *eş-şakzânü şol kişidür ki uykı uyımaz ola*

1 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, İstanbul, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, Nr. 897.

2 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 168b/14.

3 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 168b/17.

4 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 169a/17.

5 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 169a/6-8. Hadis metni; "Kâle resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: العين تدخل الجمال القدر والرجل القير ya'ñj "**Yavuz göz** deveyi çölmege koyar, âdemi gûra koyar." Suyûtî, el-Câmiü's-Sağîr, Hadis 5748'de bulunmaktadır.

6 Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 168b/15-17. İbn 'Abbâs eydür: "Kaçan ta'âm yeşenüz, iti ve çetüğü sürütj veyâ anlara dağı nesneçük vërütj. فأن الكلاب لها أنفس السوء ya'ñj "**İtüñ çetüğüñ yavuz nazarı vardır**."

7 Birinci hikâye Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 168b'de; *'Arabda bir kişi var-ıdı, aña 'Alj dërler-idi. Anuñ gözi degneler-idi. Anı kâfirler getürdiler kim resûlu'llâha, -'aleyhi's-selâm- göz degüre. Geldi, peygâmbere bağı. Resûlu'llâh andan gizlendi. Hağ Ta'âlâ anı andan sağıladı. İkinci hikâye 169a'da; 'Arabda bir kişi var-ıdı, gözi degneli-di. İştidi ki bir kişi dıvâr arında işerdi. Eyiitdi ki: "Ne çok süd şağarlar." dedi. Dêdiler ki: "Oğlundur, bevl eder." Andan şonra ol oğlan diledi ki bevl êde. Bevli dutuldi, dağı öldi. üçüncü hikâye yine 169a'da; Aşma'j eydür: "Bir kişi gördüm ki halk aya nefrin ederler-idi ki gözi degneli-di. Andan şorduk ki: "Nice olırsın?" Eydür: "Gözümden bir cerâhat kopar. Her kimseye ki dokunur, fi'l-hâl helâk olur." Bir kişi dağı inek şağduklarınınuñ âvâzın eşitdi ki: "Bu fülân kişi inegi midür?" Eyiitdiler: "Oldur." Fi'l-hâl ol inek helâk oldu. şeklindedir.*

8 Hatice Özdil, *Kadı Burhaneddin Divanı tıpkıbasım*. (Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019), 252a/17. Kadı Burhaneddin Divanında şeklide istinsah edilen kelimenin hem ك hem de ل harfi çağrışımı yapar, fakat ك harfinin göbeğinde bulunması gereken ε belirsizdir.

9 Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1980), 269.

ve **gözi deknel10 ola** 252b/12”, “**şevah bir kimesnenün gözi degnel olmak** 256a/29”¹¹ ve “el-eşveh bi'l-fethi çirkin yüzlü kabîhü'l-vech gibi ve **gözü tiz değnek kişi** 54B/9”¹² Örneklerdeki *râbiza*, *şekaze*, *şakzân*, *şevah* ve *eşveh* kelimelerinin tanımlarından göz *degme*, *gözi dahil olmak*, *gözü tiz değnek kişi* ve *gözi degnel olmak* gibi eşdizimliler bulunduğu anlaşılmaktadır.

EAT dönemi eserlerinden İskendernâme’de bulunan bir beyitte *ayn* “göz” ismi ve *er-değmek* fiiliyle “*ayn ér- “göz değmek”* anlamında eşdizimlilik oluşturulmuştur.¹³ *Kayğudan hayf ola şolmağ bu cemâl / Ki érmesün hergiz buña ‘ayn-ı kemâl*

EAT metinlerinde örnekleri bulunan ve gözün oluşturduğu eşdizimliler sadece bunlardan ibaret değildir. Makale yukarıda geçen eşdizimlilerle sınırlandırılmıştır.

Nazar ile İlgili Genel Tanımlamalar

İnsan organı olan gözün eylemini ifade etmek için dilimizde *bakmak*, *görmek*, *gözlemek*, *gözetlemek*, *göz atmak*, *göz gezdirmek* gibi fiiller kullanılır. Bazı gözlerin yaydığı kötü ışınla baktığı nesneye olumsuz etki yaptığına inanılır ve bu gözlerden sakınılır. Çelebi, pozitif bilimlerin açıklayamadığı gözün nazarını, doğaüstü olayları araştıran ve psikolojinin bir dalı olan parapsikolojinin, psikokinetik (telekinezi) olay görüp bir vakıa olarak kabul ettiğini, insan bedeninin elektromanyetik güç alanına sahip olduğunu, özenme, imrenme, haset gibi duygular tarafından beslenen ve elektromanyetik ışıklar yayan bakışların bu alanı etkilediğini ve bakışlardaki duygu yoğunluğunun nazarın gücünü arttırdığını belirtir.¹⁴ *Budunbilim Terimleri Sözlüğü* (1973) ise, *göz* maddesinde “Belirli insanların ya da hayvanların içindeki etkili, çarpıcı, hatta öldürücü olduğuna inanılan gücü ya da akımı dışa vurmasına aracı olan örgen¹⁵” açıklamasıyla adeta birleşik şekil oluşturmadan *kem göz* tanımı yapmıştır.¹⁶

Kur’an’da “Şüphesiz inkâr edenler Zıkr’i (Kur’an’ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler.” (Kalem 68/51) mealindeki ayette kısıkaç inkârcıların Hz. Peygamber’i gözleriyle devirmeyi planladıkları haber verilmektedir. Ayetteki *أَزَلَقَ* fiili, *أُبْصَرَ* “gözler” ve cer harfî ب “ile” ile birlikte “zelil etmek, düşürmek, helak etmek” gibi anlamlar kazanır. Eylemin öznesi başka bir deyişle devirme / yok etme işini yapan silah, gözler olarak belirlenmiştir. Satırarası Kur’an Tercümesinde (SKT) *ır*¹⁷ “devirmek, yere sermek” fiili, *gözleri-y-ile* tümleciyle

10 Araştırmacı *deknel* olarak kaydetmiş, *degnel* olmalıdır.

11 Handan Aymelek, *Pîr Mehmed Bin Yusuf El Ankaravî'nin Tercümân El-Lüga (Kara Pîri Lügati)* (دذر ز ش ش “*Maddeleri İnceleme-Metin*. (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2015), 71, 277, 294.

12 Rifat Kemal Doğan, *Tercümân El-Lüga (Lügat-ı Karapîri) Pîr Mehmed Bin Yusuf El Ankaravî, Elif Maddesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014), 222.

13 Yaşar Akdoğan ve Nalan Kutsal, N. *İskendernâme Ahmedî (İnceleme – Tenkitli Metin)*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 90.

14 İlyas Çelebi, (2013). “Nazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 445.

15 Örgen kelimesi, organ anlamındadır.

16 <https://sozluk.gov.tr/>

17 Ahmet Topaloğlu, *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur’an Tercümesi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), II: 216.

birlikte kullanılarak tercüme edilmiştir.¹⁸ Ayetin tercümesinde görüldüğü gibi göz kelimesi bulunmakta fakat *deg-* fiili veya herhangi bir türevi bulunmamaktadır. Güncel Arapçada ise *أَزْلَقَ* “kaydırdı” fiili, *بَصَرَ* kelimesiyle birlikte “beğenmeyerek reddederek bakmak” anlamı taşır.¹⁹

Gezgin, Kur’an’da “düşünme” anlamına gelen kelimelerden ikisini *nazar* ve *basiret* olarak tespit ederken *nazar*’ın anlamının nesnelere, olaylara “bakmak” ile beraber “mânâya yoğunlaşmak, aklı, mantıklı çıkarımlarda bulunmak suretiyle düşünmek” olduğunu, aynı zamanda aklın sürekli faal olup, durağanlaşmadığını belirtir. *Basiret*’in *nazar*’dan farkını “baş gözüyle görmekten daha çok kalp gözüyle görüp, mânen görülen bu şeyler hakkında teemmül ve tefekkür etmek” şeklinde açıklar.²⁰

Nazar ayeti olarak adlandırılan ayette “gözleriyle devireceklerdi” anlamını sağlayan *أَزْلَقَ* “kaydırdı, devirdi” fiili ile *basiret* kelimesiyle aynı kökten türeyen *أَبْصَرَ* “gözler” ismi, birlikte kem gözün yoğunlaşan ve faal hâle gelen eylemini ifade eder. Kur’an’da iki kelimeyle belirtilen bu eylem, Elmalılı Hamdi’nin tefsirinde *isabeti ayn, gözdeğmesi ve nazar* tabirleriyle açıklanır.²¹

TT’de, gözün yapısında saklı bulunan esrarengiz gücü açığa çıkaran ve sıradan bakıştan farkını ortaya koyan bazı birleşik fiiller bulunmaktadır. Bu fiiller oluşturulurken ya *göz* kelimesinden ya da gözün meydana getirdiği işe, oluşa bağlı olarak *göz* ve *nazar* kelimesinin içinde bulunduğu *kem göz, göz değmesi, gözü değmek, nazara uğramak* gibi eşdizimlilerden faydalanılır. Bu kelime grupları Acâ’ibü’l-Mahlûkât’ta *yavuz göz, yavuz nazar, gözi degneli, gözi degnelemek* ve *göz degürmek; TEL’de göz degme, gözi dahal olmak, gözi degnel olmak ve gözi degnek olmak* şeklindedir.

Kısaca kem gözün işlevi, bu dönemde genellikle *göz* ve *deg-* ile türevlerinin oluşturduğu söz öbeği ile ifade edilir. Yazımızda bu kavramlar ve söz öbekleri, dilbilimi ve sözlükbilimi kurallarına göre analogi yöntemiyle beş başlık altında incelenmiş, yapılan çıkarımlara ve elde edilen sonuçlara bağlı olarak bazı öneriler sunulmuştur.

1. *göz, nazar*: isimler

2. *t/deg-, t/degür-, t/degîn-, t/degil-*, fiiller

3. *tegiqli, teggüçi, t/degnel* ve *t/değik* sıfatlar

4. *yavuz göz, yavuz nazar, degnel göz*: sıfat tamlaması ve *gözi degnel, gözi degnek*: isnat öbeği eşdizimlileri

18 Topaloğlu, *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasız Kur’an Tercümesi*, I: 418. *Nazar* ayeti olarak adlandırılan *وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ* (Kalem 68/51-52) ayetleri, “*Daki bayık yakın oldu anlar kim kâfir oldular; kim ıtralar seni gözleri-y-ile, ol vakit kim işiddiler Kur’an’ı, daki eydürler: “Bayık ol delüdür.” Daki degül ol illâ öğüt virmek âlemlere*” şeklinde tercüme edilmiştir.

19 Serdar Mutçalı, *Arapça – Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2012), 399.

20 Ali Galip Gezgin, “Kur’an’da “Düşünme” Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33 (2014): 23.

21 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili: Türkçe Tefsir*, (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 8: 5305. Üç farklı tabiri aynı tanımla şöyle açıklar: “*Öfkenin bedende bir hükmü olduğu gibi gözlerin de karşılırdakinine bakışlarına göre iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur çarpar, mıknaatlar, manyatize eder, kimi meclüb olur, kimi de aldığı teessürle hasedinden bir gayza düşer, türlü türlü sui kasde, mekirlere kalkışırki maddi ve ma’nevî bunun herhangisı olursa olsun hedefine irdiği surette isabeti ayn, gözdeğmesi veya nazar ta’bir olunur*”

5. göz deg-, gözi degür-, gözi daħal olmak, gözi degnel olmak, gözi degnele- birleşik fiiller eşdizimlileri

1. TT’de göz ve nazar İsimleri

Eşdizimli *degnel* göz bağlamında, *göz* ve *nazar* kelimelerinin tanımlarının TT’de “kem göz” ile yapıldığını belirterek konuya başlangıç yapılabilir.

1.1. TT’de göz / nazar Kavramları ve Tanımları

“Kötü göz” kavramının tanımı, *göz* ve *nazar* kelimelerinin yan anlamlarından biridir. Güncel Türkçe Sözlükte (GTS); *göz*’ün tanımı, *göz*₉²² “isim” vurgusuyla yakın anlamli olan “nazar” ile karşılanmıştır.²³ *nazar*₁, “Belli kimselerde bulunduğu inanan, kıskançlık veya hayranlıkla bakıldığında insanlara, eve, mala mülke hatta cansız nesnelere kötülük verdiği inanan uğursuzluk, göz” olarak yukarıda açıklanan “kem göz”ün özellikleri verilerek *degnel* kelimesinin tanımıyla eş değerde tanımlanmıştır.²⁴

Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te (MBTS); *degnel* ile yakın anlamli olan *göz* ve *nazar* kelimelerinin her ikisinin tanımı da kem gözün genel özelliklerini kapsar.

*göz*₁₂ “*mec.* Bazı kimselerin bir şeye, bir kimseye kıskançlık veya hayranlıkla baktıkları zaman bakışlarının o şey veya kimse üzerinde meydana getirdiği etkiye yorulan ve kötü olaylara sebep olan uğursuzluk, terslik, nazar.”²⁵

*nazar*₄ “Bazı kimselerin bakışlarının bir şey veya kimse üzerinde meydana getirdiği etkiye yorulan ve kötü hadiselerle sebep olan terslik, uğursuzluk, göz, göz değmesi [Kelime bu anlamı Türkçede kazanmıştır]”²⁶

MBTS’de *nazar* maddesinde *göz* ve *göz değmesi*’nin iki ayrı tanım olması, Arapça *nazar* kelimesinin “kem göz” anlamını Türkçede kazandığının belirtilmesi ve *göz* kelimesinin “*mecaz*” olarak vurgulanması, sözlükte kelimenin gelişiminin art ve eş zamanlı ele alındığını gösterir.

1.2. TT’de göz / nazar Kavramlarıyla Oluşturulan Eşdizimliler ve Tanımları

TT’de *göz* ve *nazar* kelimeleri, *göz değmek*, *nazar değmek*, *gözü değmek*, *nazarı değmek*, *göze gelmek*, *nazara gelmek*, *nazara uğramak* gibi yarı yardımcı fiille oluşturulmuş yedi

22 kelime sayısı x Kelimenin sözlükteki tanım sıra numarasını belirtir.

23 TDK, *Türkçe Sözlük*. (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 976.

24 TDK, *Türkçe Sözlük*, 1755.

25 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (İstanbul: Kubbealtı, 2006), 2: 1083.

26 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2: 2310.

birleşik eylem grubu içinde yer alırlar.²⁷ GTS’de bu eylem gruplarından altısı, MBTS’de ise dördü yer alır.²⁸

MBTS’de *nazara uğramak* birleşik fiilinin tanımındaki “isabet eden” sıfat-fiili dikkat çeker. GTS’de yer almayan bu sıfat-fiil, Tarama Sözlüğünde (TS) *değnel* kelimesinin tanımında da geçer. *nazar* ve *göz* kelimelerinin tanımları bağlamında *isâbet* kelimesi, “İsâbet-i ayn (nazar): Nazar değme, göz değme”²⁹ ve “*isâbet-i ayn, isabet-i nazar*: göz değme”³⁰ tanıklarında tamlamalarda yer alır. Kâmûsü’l-Muhît’te عين maddesinde الاصابة بالعين “kem göz” eşdizimlisi oluşturulmuştur.³¹ Onay da *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* sözlüğüne *yavuz göz, göz değmek, isabet-i ayn* ve *isabet-i nazar* kelime öbeklerini alır.³²

Özetle; yukarıdaki *gözü değmek, nazarı değmek* deyimlerinde *göz*, aldığı iyelik ekleriyle tamlayanı söylenmemiş isim tamlaması öbeği oluşturur, sahibi belirli olan *göz* daima cümlede etkili olup özne görevinde kullanılır. *isâbet-i ayn* “gözün isabeti”, *isâbet-i nazar* “nazarın isabeti” ve *el-isâbetü bi’l-ayn / isâbetü’l-ayn* “gözle / gözülle isabet” eşdizimlilerinde bulunan iyelik ekleri de gözün sahibinin belirliliğini ifade ederek *gözü* etkin duruma getirir. Deyimlerin “Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma **düşürmek**” tanımının sonu da *düşürmek* oldurgan fiili ile bitirilir.

göz / nazar bu deyimlerin kiminde *göz değmek, nazar değmek* gibi yalın hâlde veya *göze gelmek, nazara gelmek, nazara uğramak* gibi yönelme hâlinindedir, belirlilik ifadesi iyelik ekini almadığı durumlarda *göz* edilgendir. İster kem göz sahibi olsun ister olmasın, bu *gözün* sahibi, başka bir *göz*’ün eyleminden etkilenen / tümleş durumundadır. Bu deyimlerin tanımı, “Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma **düşmek**” şeklinde *düşmek* etken fiiliyle bitirilir.

27 TDK, *Türkçe Sözlük*, 976 (göz değmek); 978 (göze gelmek); 979 (gözü değmek); 1755 (nazar değmek, nazara gelmek, nazarı değmek). Sözlükte altı eşdizimli madde başı yapılmış. Tanımlar diğer eşdizimlilerle yapılırken sadece iki eşdizimlide açıklamalı tanım yapılmıştır. 1. “*göz değmek*: “uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma **düşmek**.” 2. “*gözü değmek*: uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma **düşürmek**.” gibi.

28 Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Bu sözlükte *göz değmek, göze gelmek, nazar değmek* ve *nazara uğramak* eşdizimlileri bulunmaktadır.

29 Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, 2: 1433.

30 Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), 120.

31 el-FÎRÛZÂBÂDÎ, *el-Kâmûsü’l-muhît*. (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1432/2011), 1311.

32 Yaşar Akdoğan ve Nalan Kutsal, *İskendernâme Ahmedî (İnceleme – Tenkitli Metin)* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 358. Eserde göz değmesi için şu iki tanık verilmiştir: “*Ayn-ı Kemâl: Hüzeyl kabilesine mensup Kemâl adlı bir Arap varmış. “Her nesneye imrenmekle veya arzu-yı nefsanîyle nazar eylese elbette ol nazar eylediği şeye gözü değip helâk olurmuş. Sonra teşbih ve istiâre tarikîyle her yavuz göze ayn-ı kemâl dediler [Südü, Hâfız Şerhi, II, 176]. Âfet-i ‘aynü’l-kemâl, göz değmek, isabet-i ayn, isabet-i nazar şeklinde adlandırılan âdetir.” (Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, s. 37.)*

1.3. TT’de göz / nazar ile İlgili Deyimlerdeki Yardımcı Fiiller

GTS’de ve MTBS’de göz ve nazar kelimelerinin eşdizimlilerinin tanımında “*gelmek, değmek ve uğramak*” olmak üzere üç yardımcı fiil kullanılmıştır.

a. *değmek* fiili

değmek maddesinde etkisi kötü olan bakışı çağrıştıran veya olumsuzluk ifade eden bir tanım kullanılmamıştır.

b. *gelmek* fiili

GTS’de *gelmek*₂₃: -e, nesnesiz, -den olmak, “-e uğramak: Felç *gelmek*. Başımıza bir bela geldi”, *gelmek*₃₄: -e, nesnesiz, -den Yönelme durumundaki bazı kelimelere getirilerek birleşik fiil yapar: “Yola *gelmek*. Meydana *gelmek*. Hatıra *gelmek*. Akla *gelmek*”³³

MBTS’de *gelmek*₁₈: (-e) Uğramak, dūçar olmak, musap olmak: “*Áha gelmek*. ” “*Bedduâya gelmek*. ” “*Nazara gelmek*. ” “*Büyük sözüne gelmek*. ”, *gelmek*₁₉ (İsimlerin yönelme hâliyle) Etmek yardımcı fiili yerine kullanılır: “İkrâra, tövbeye *gelmek*. ” “Harekete *gelmek*. ” “İnsâfa, merhamete *gelmek*. ” “Gayrete *gelmek*. ” “Gazaba *gelmek*. ” “Galeyâna, hurûşa *gelmek*. ”³⁴

Sırası belirtilen tanımlarda *gelmek* fiili, yalnız başına veya isimlerin sonuna gelen eklerle birlikte “olumsuz durumları ifade eden” bir anlam katar. Ayrıca *gelmek*₁₈ fiilinin tanıklarından biri *nazara gelmek* deyimidir.

c. *uğramak* fiili

GTS’de “*uğramak*₄ -e Kötü duruma konu olmak”³⁵, MBTS’de “*uğramak*₄ (Kötü bir durum) Başına *gelmek*, (hoş olmayan bir şeye) dūçar olmak, mâruz kalmak”³⁶ tanımlarına göre *uğramak*, yönelme eki istemi ile tek başına olumsuzluk anlamı taşıdığı da görülmektedir.

Sonuç olarak *gelmek* ve *uğramak* fiilleri, birtakım isim veya sıfatlara getirilen yönelme ekiyle birleşip bağımsız tanım kazanarak sözlükte yer almıştır. O hâlde bu fiiller, *gözü deg-* eşdizimlisi tanımında kem gözün meydana getirdiği kötü durumları ifade etmede kullanılabilir.

2. *t/deg-*, *t/degür-*, *t/degîn-* ve *t/degil-* Fiilleri

göz degme, *göz degür-* eşdizimlilerinin tabanında görülen *deg-* yarı yardımcı fiili ve türevleri *degür-*, *degîn-* ve *degil-*, art ve eş zamanlı olarak kullanılmıştır.

2.1. *t/deg-* Fiili

Sözlükbilim, kelimeleri söz dizimi içinde taşıdıkları anlama göre tasnif eder. Asıl anlam, yan anlam, terim anlam, mecaz, argo vb. Banguoğlu, somut/yoğun ve soyut/yalın varlıkları veya onların vasıf, durum ve ilişkilerini gösteren kelimelerin isim olarak, tabiatla olup bitenleri anlatmaya yarayan anlam unsurlarının ise fiil olarak adlandırıldığını belirtir.³⁷

33 TDK, *Türkçe Sözlük*, 923-924.

34 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2: 1025.

35 TDK, *Türkçe Sözlük*, 2410.

36 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3: 3228.

37 Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990), 146.

Kelimelerin ilk anlamına temel anlam ve bununla bağlantılı olarak zamanla ortaya çıkan değişik anlamlarından her birine de yan anlam denir. Böyle temel ve yan anlamlar diğer mecaz, terim, argo gibi anlamlarla bir araya getirilir, böylece anlamlar sayı bakımından çoğaltılmış olur.

teg- fiilini inceleyen Taner, Kutadgu Bilig’te (KB) 250’den fazla yerde geçen *teg-* fiilinin eklendiği isim veya isim öbeğinin 17’sinin yalın hâlde, 8’inin yönelme hâli ekli, 9’unun iyelik ekli olduğunu ve kendinden önceki zarf-fiil ile birleşen 4 örnekle birlikte 38 farklı birleşik fiilin bulunduğunu belirtir.³⁸ İnsan uzvu olarak örneklerde sadece *elig* “el”, birleşik fiilde isim unsuru olarak geçer, örnek 6 beyitte *elig teg-* ve 18 beyitte ise *elig tegür-* geçtiği³⁹ dikkate alındığında, bu kullanım sıklığı *deg-* fiilinin yarı yardımcı fiil olmaya uygunluğunu gösterir.

Karahanlı dönemi eseri Türkçe İlk Kur’an Tercümesi’nde (TİKT) *deg-* fiili, Arapça *bulûğ*, *isâbet*, *mess*, *neyl* ve *se’a* kelimelerinin karşılığı olarak “isabet etmek, gelmek, ulaşmak, erişmek, maruz kalmak, dokunmak” anlamlarını yüklenmiştir.⁴⁰ Aynı zamanda EAT dönemi eseri SKT’de *deg-* fiili, Arapça *bulûğ*, *neyl*, *vasl* kelimelerinin karşılığı olarak “erişmek, ulaşmak” ve *isâbet* kelimesinin karşılığı olarak “isabet etmek, gelip çatmak” anlamları yüklenmiştir. Ayrıca *isâbet* kelimesinin tanımı için *deg-* ve *ir-* yakın anlamlı olarak düşünülmüş, *yavuzlukları deg-* ve *yavuzlukları ir-* eşdizimlileri oluşturulmuştur.⁴¹

GTS’deki *değmek* fiiline verilen üç anlam kavrandıktan sonra EAT dönemindeki *deg-* ve türevleriyle ilgili tanımın karşılaştırılması mümkündür. GTS’deki *değmek* fiilinin tanımları şunlardır:

*değmek*₁ -e Aralık kalmayınca kadar birbirine yaklaşmak, dokunmak, temas etmek (temel anlam)

*değmek*₂ -e Ulaşmak, erişmek (1. yan anlam)

*değmek*₃ -e İstenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek (2. yan anlam)

deg- fiili TAM’de söz dizimlerinde bazen tek başına asıl fiil, bazen de birleşik fiillerde yarı yardımcı fiil görevlerinde kullanılmaktadır. *değmek* fiilinin temel anlamında “birbirine dokunma, temas” somut anlam söz konusudur. Bu anlamla kelime asıl fiil olarak kullanılmakta ve tek başına yüklem olabilmektedir. Mesela “*Qoyun tersi içinde her iki yumurda arasında bir yüh kıyalar, tā ki birbirine degmeye 254a/7*” cümlesinde eşit şartlardaki iki yumurta kavramı öznedir. Bunların birbirine teması, dokunması hâlinde gerçekleştirdikleri eylem *deg-* eylemidir.

değmek fiilindeki birinci yan anlam, hareket hâlindeki yürür bir kavramın / öznenin hedefine

38 Tuğba Gizem Taner, “Kutadgu Bilig’de Teg- Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1 (2022): 153, orcid.org/0000-0001-6610-1849.

39 Taner, “Kutadgu Bilig’de Teg- Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller”, 129-132.

40 Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası)* (Ankara: TDK Yayınları, 2004), 665.

41 Topaloğlu, *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satrarası Kur’an Tercümesi*, 1: 331. فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيَّصِبُوهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ (Zümer 39/51) ayetin meali SKT’de şu şekilde verilmiştir: “Pes **değdi** anlara **yavuzlukları** anun kim işlediler. Dakı anlar kim zulüm eylediler uşunlardan -ya’nî Kureyş kâfırları- tiz **ire yavuzlukları** anun kim işlediler; dakı degül anlar âcız eyleyiciler”.

ulaşmasıyla (özne) + (tümleç+A) + (deg-) yapısıyla oluşur:⁴² *nevbet bizim peygambere degdi* örneğinde *nevbet* ismi özne görevindedir. Özne, *değmek₂* tanımında geçen “birine / bir yere” ile tabir olunan varlığa / tümlece zaman içinde ulaşır, yer ve zaman bağlamında eylem bittiğinde evvelki tümlecini bırakır, yerine bir başka tümleç alır. Artık nöbet kavramı, kişiler ile temas / dokunma hâlinindedir. Parça - bütün ilişkisine göre sırası gelen parça / *nevbetçi* ve bütün / *nevbet*, beraber özne görevini yüklenirler. Bu hâl için GTS’de yapılan tanım ile MBTS’deki *değmek₃*⁴³ tanımı aynıdır.

değmek fiilindeki ikinci yan anlam, “isabet etmek” hareket hâlindeki yürür bir kavramın / öznenin hedefine ulaşmasıyla aynı şekilde “(özne / varlık) + (tümleç+A) + (deg-)“ yapısıyla oluşur. Birincil özne tarafından özne hâline getirilen kavram / varlık istem dışı harekete geçirilmiştir. Hedefe ulaşması durumunda olumlu, hedefe ulaşamaması durumunda ise olumsuz şekli kullanılan anlam “isabet et- / rast gel-“ tanımları *değmek* fiilinin ikinci yan anlamıdır. İkinci yan anlama tanık, *ziyan* ismi ve *deg-* fiiliyle oluşturulan eşdizimlidir: “*Birisi oldur kim etmegin yedügi kişiye ziyān degmez* 289b/8” ve “*bizüm anlara hiç ziyānumuz degmez* 113a/15” gibi. Cümle, “*ziyan* (özne) + *kişi*+(y)+e (tümleç) + *deg-* (fiil)” kalıbıyla oluşturulur. *Ziyan deg-* eşdizimlisi yerini *ziyan* kelimesiyle yakın anlamlı olan ve kullanım sıklığı daha fazla olan *zarar*⁴⁴ kelimesiyle oluşturulan *zarar vermek*, *zarara sokmak*, *zararı dokunmak* eşdizimlilerine bırakır.

Yan anlamıyla kullanılan *deg-* eylemi sem ‘ “kulak” kelimesiyle başka bir birleşik şekil de oluşturabilir. “(söz) *sem’ine degdügi* 2b/11” cümlesinde *deg-* fiilinin birinci yan anlamı söz konusudur. Uzaktaki bir kavram (söz) özne, diğer bir kavram (kulak) / tümlece ulaşarak erişim / temas eylemi gerçekleşmiş olur. *sem’ine deg-* eşdizimlisinin de yerini *kulak*⁴⁵ ile ilgili yakın anlamlılık taşıyan *kulağına gelmek*, *kulağına çalınmak*, *kulağına çarpmak* eşdizimlilerine bıraktığı söylenebilir.

Yukarıda verilen örnekler, EAT ve TT dönemlerinde *deg-* fiilinin aynı anlamlarla eşdizimlilerde yer aldığını gösterir.

2.2. t/degür- Fiili

tegür- fiili *teg-* fiilinden oldurganlık eki –*Ur-* ile türetilmiştir. Gabain ETG’de üç yerde geçen *tegür-* “getirmek” kelimesini sözlüğüne alırken yapısı hakkında herhangi bir bilgi

42 Acâ’ibü’l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897. hilafet ...e degdi (207b/13, 323b/16); *nevbet bizim peygambere degdi* (39b/6, 83b/10); memleket İskender’e degdi (5a/1); padişahlık degdi (79b/2); *nevbet Nuşirevan’a degdi* (116a/8); *nevbet Ebü’l-Ca’fer’e degdi* (120b/7); *nevbet Mu’tasım’a degdi* (108b/13); *nevbet Azarık’a degdi* (164a/5); Bir kez şaklayana dağı *nevbet degmez* (101a/4); meydan Bermek’e *degmiş* (134a/15) gibi.

43 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 651 *değmek₂* eylemi E. T. Türk. ile “Varmak, ulaşmak, bir yere veya birine vâsil olmak” şeklinde anlamlandırılmış ve “*Geçti andan dahi vardı ileri / Değdi altıncı eve girdi içeri* (Âşık Paşa) ve *Biti gönderdi, çün biti... râhibe değdi...* (Darir)” tanıkları verilmiştir.

44 TDK, *Türkçe Sözlük*, 2644-2645.

45 TDK, *Türkçe Sözlük*, 1519.

vermemiştir.⁴⁶ Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde (EUTS), *tegür-* fiilinin diğer oldurgan şekilleri bulunmaktadır.⁴⁷ Clauson “iletmek, bazen de ulaşmasına sebep olmak” anlamı olduğunu ifade ederek *tegür-* ve *tegürt-* fiillerine çeşitli örnekler sunmuştur.⁴⁸

Ata, TİKT'de *degür-* fiilinin karşılığı olan *يُصِيبُ* isâbet kelimesi için “musibet vermek, eriştirmek” ve “göndermek, vermek, ulaştırmak” olarak iki tanım, *iblâğ*, *mess* ve *tebliğ* kelimeleri için sadece “ulaştırmak” tanımını vermiştir.⁴⁹

Bazı farklı anlamların bulunduğu SKT'de ise *degür-* fiiline; *iblâğ*, *tebliğ*, ve *każā* karşılığı olarak “ulaştırmak, bildirmek ve tebliğ etmek”; *te'diyet* ve *teslîm* karşılığı olarak “ödemek, vermek, teslim etmek” ve *belâğ* karşılığı olarak “bildirme, tebliğ” tanımları yapılmıştır.⁵⁰

TAM'de ise *degür-* fiilinin iki tanığı “*bu sözüni yel Süleymân'ın kulağına degürdi 319b/15*” ve “*belesân yağını ... ger kıla degürseler köyindürür 150a/1*” cümleleridir.

GTS'de yapılan “-e, -i Değmesini sağlamak, değmesine yol açmak”, MBTS'de “oldurgan f. (< değ-dir-mek) (-i / -e) Yaklaştırmak dokundurmak” tanımlarına göre “*belesân yağını ger kıla degürseler köyindürür*” cümlesinde öznenin tesirinde kalan belesan yağı ve kıl kavramları, eylemin bitişinde dokunma / temas eylemi için etkileşime geçmiş olup, *değmek*₁ fiilinin temel anlamının oldurgan çatısı gerçekleşmiş olur. Fakat *bu sözüni yel Süleymân'ın kulağına degürdi* cümlesinde birincil özne *yel* kavramı *söz*'ü önce nesne olarak almıştır. Hareketin bitim yerine ulaşıldığında *göz* / nesne, *yel* / öznenin yerini almakta, “*Yel sözü Süleyman'ın kulağına ulaştırdı / eriştirdi*” cümlesinde *değmek*₂ tanımı oluşmaktadır.

O hâlde GTS'de *değmek*₁ fiilinin oldurgan çatılı tanımı yer aldığı gibi, *değmek*₂ tanımının oldurgan çatılı tanımı da yer almalıdır.

2.3. *tegin-* Fiili

EUTS'de *teginmek* / *tekinmek* fiiline verilen “1. Dûçar olmak, kabullenmek. 2. Yaklaşmak, erişmek, sevk olunmak. 3. Saygı ve hürmetle bir şeyi yapmak, ceht ve sa'y etmek. 4. Hissetmek” anlamları, kelimenin “değmek, dokunmak” gibi somut anlamlar yanında soyut anlamlar taşıdığını gösterir.⁵¹ *teginmek* / *tekinmek* fiilinin öznesi de etki ettiği varlık / nesnesi de kendisi olup, fiilin

46 Annemarie von Gabain. *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet AKALIN. (Ankara: TDK Yayınları, 1988), 298 ve 172. Dizinde *tegür-* fiilinden türetilmiş *tegre* “son çekim edatı; uğruna, için anlamlarında”, *teğürgeli* ve *teğürüp* dilbilgi yapıları belirlenmiştir.

47 Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: TDK, 2011), 211. *Deg-* fiilinin diğer oldurgan şekilleri *teğsür-* “ulaştırmak, eriştirmek, sevk etmek” *teğürt-* “değdirmek, eriştirmek” ve *teğürtür-* “ulaştırmak” fiilleri bulunmaktadır.

48 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, (Oxford: Oxford University Press: 1972), 485. Bir örnek: *şantun yazuka taluy ögüzke teğürtim* “Şantun ovasına ve denize götürdüm”

49 Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, 665 ve 667. Bu kitapta “*بَلِّغْهُمْ بِنِعْمَةِ اللَّهِ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِنِعْمَةِ اللَّهِ*” *Mâide 5/49* ayetinin tercümesi şöyledir: “bilgil anıng üçün tileyür Tangrı kim **teğürse** olarka amarıning yazukları birle”. Diyanet mealinde: “bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir **musibete çarptırmak** istiyor” şeklinde yapılan tercümede *isâbet* kelimesi için “musibete çarptırmak” anlamı verilir. (bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 115.).

50 Topaloğlu, *Satırarası Kuran Tercümesi*, 2: 102.

51 Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 230-232.

çatısı dönüşlüdür. Yukarıda tanımlardan anlaşılacağı üzere *degin-* fiili, *göz* bağlamında kötü anlam yüklenmese de, bu fiilin *degnel* kelimesinin tabanındaki *degin* veya *degin-* kökdeşlerinin “dûçar olmak, kabullenmek” anlamlarıyla bağlantısı düşünülebilir.

2.4. *t/degil-* Fiili

ETG’de *tegnilmek* “körletilmek, dokunulmak” *teg-* “değmek yani gözlere dokunulmuş olması” şeklinde anlamlandırılır.⁵² Gabain, *süzük* ve *ıduk* kelimeleriyle birlikte *teglük* “kör” (*teg-i-l* “dokunul-” -*ük*) kelimesini, -*ğ* -*k*, -*uk*, -*ük* fiilden sıfat yapan eklerden türemiş isim olarak kabul eder.⁵³

Clauson *teg-* fiilinin edilgen hâli *tegil-* fiilini madde başı alıp, “kör olmak” anlamına şu örnekleri sunar: 1. *özüt axrojankaru agmak tegilmek* “ruhların calendara⁵⁴ / yükselişi ve içinde absorbe olması(?)” 2. *tegnmiş közler* “kör gözler” 3. (karanlıkta tüccar ağacın üstüne düştü ve) *söğüt butkuğa közi tegip bir közi tegildi* “Bir gözü söğüdün dalına takılıp kör oldu” 4. *anın közi tegildi*: “gözü kör oldu”⁵⁵ Dördüncü örnek aynı zamanda Divanü Lügati’t-Türk’te üç harfliiler ayrımında *تكلىدى anın közi tegildi* “Onun gözü şaşıştı” şeklinde geçer.⁵⁶

Caferoğlu, *tegil-* fiili için “1. körlemek, kör edilmek. 2. dokunulmak, kamaştırılmak” olmak üzere iki tanım yapmıştır. Her iki tanımda, başka bir öznenin kasdı müdahalesi sonucu ortaya çıkan eylem ifade edilmiştir. Bir diğer türev *teglük/k* “kör” kaydedilmiştir.⁵⁷

Orhun Yazıtlarında da görülen *tek* “gibi”, *tegi* “-e kadar” ve *teg-* “değmek”, *tegiş* “değiş, temas” ve *tegnem-* “değmemek” anlamları, ET’den beri kelime kökünün isim ve fiil soylu iki sestese kelime olarak kullanıldığı izlenimini verir.⁵⁸ ET’de görülen *göz* ile *degil-* kelimelerinin eşdizimliliği, Karahanlı dönemi ve sonrasında görülmez. Bu dönemlerde ve sonrasında farklı anlamla *göz* ve *degür-* eşdizimli ortaya çıkar.

3. *göz* Bağlamında *teggüçi*, *tegiği*, *degnel*, *değiş* Sıfatları ve Yapıları

göz kelimesi ile *deg-* ve türevlerinin ET’den beri birlikte kullanılması her iki kelimenin de zamanla yan anlamlar kazanmasına sebep olmuştur. Bu bölümde *deg-* fiilinden türeyen isim soylu kelimelerin yan anlamları art ve eş zamanlı olarak incelenecektir.

3.1. *teggüçi* Sıfatı

Banguoğlu, fiilden işi yapan isimler meydana getiren ve ek yığılmasıyla oluşan *-gU-çI* > *-gUçI* ekini birleşik hâl sıfat-fiil eki olarak adlandırır, bir işi meslek olarak yapanı gösteren adlar oluşturduğunu, bir işi alışkanlık ve başarı ile yapanı gösteren sıfatlar oluşturduğunu ve

52 Gabain, Eski Türkçenin Grameri, 59/155. Kelimenin zarf-fiil *tegnile* şekli de tespit edilmiştir 85/232.

53 Gabain, Eski Türkçenin Grameri, 58/149.

54 “takvim / yaratılış” anlamını taşır (bk. Tin 95/4).

55 Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, 481.

56 Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II*, (Ankara: TDK Yayınları, 1986), 130.

57 Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 230-231.

58 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986), 131.

geniş anlamda kılıcı adları ve sıfatları yaptığını ifade eder.⁵⁹ -gUçI ekiyle türetilen *teggüçi* ismi, فَإِنْ أَصَابْتُمْ مُصِيبَةً (Nisa 4/72) ayetinin “eger tegse size bir teggüçi” tercümesinde *isâbet* kelimesinin faili olan *musîbet* karşılığı olarak kullanılmıştır.⁶⁰ *teggüçi* kelimesinin tanımı, yukarıda açıklandığı gibi TT’de +A dokun- “sağlığını bozmak, zarar vermek” anlamındaki fiilde görülür. ETG’de ise, -gUçI ekinin -tAçI ile aynı anlamda olup nadiren kullanıldığı belirtilmiş ve *ölürgüçi* “katil” *kolğuçi* “dilenci” ve *kınağuçi* “eziyet eden” örnekleri verilmiştir.⁶¹ Örneklerdeki katil ve dilenci sıfatları, kişilerin öldürme ve dilenme eylemlerini bir kere işlediklerinde verilen isimlerdir, terki hâlinde bile o vasıflardan kurtulamazlar, kalıcı olarak taşımaya mahkumdurlar. Burada *teggüçi* örneğinde de -gUçI eki, “değdiği yerde kalarak kendini hissettirmek” anlamıyla sürekli sıfat yapımına uygun türetim eki olduğunu göstermiştir.

3.2. tegigli Sıfatı

Karahanlı döneminde bir sıfat-fiil eki de -gli ekidir. TİKT’de iki yerde geçen, بالغ kelimesinin karşılığında kullanılan *tegipli* kelimesinin örnekleri, bu ekin geçici sıfat oluşturduğunu gösterir. Birinci tanık, şu ayet mealidir: “Anlar kim tartışurlar Tangrının nişānları içre hüccetsizin, kelür olarka yok köngülleri içinde meger uluğluk, ermez anlar olar **tegipliler** angar, sığıngıl Tangrıka bütünlükün Ol eşitgen körgen turur”⁶² Ayetin anlamında onlar / kafirler, ululuğa ulaşmaya çalıştıkları hâlde hedefe ulaşma gayreti sonucunda *teg-* “temas” fiili asla gerçekleşmeyecektir. Kafirlerin isteği, *tegipli* sıfatının bir kez gerçekleşmesidir. Temas gerçekleştiğinde *tegipli* sıfatı bir daha kullanılamaz durumdadır. İkinci tanık şu ayet mealidir: “Kaçan ıdtımız erse olardin kınnı zamānka tegi olar **tegipliler**, ançada olar buzarlar bıçıgı”⁶³ şeklinde tercüme edilmiştir. Kafirler, üzerlerinden azap kalktığı zamana geldiklerinde, *teg-* “zamana temas” fiili gerçekleştiğinden, *tegipli* an itibarıyla sıfat olarak kullanılmış ve görevi bitmiştir, daha sonra *tegipli* ile vasıflandırılmasına gerek kalmaz.

3.3. degnel / değnek Sıfatı

deg- fiilinden türetilen *degnel* / *degnek* kelimelerinin türetimi hakkında farklı görüşler ileri sürülebilir. Bu farklı görüşleri analogi yöntemiyle açıklamaya çalışalım. TS’de *degnel* kelimesinin “**değnel** (**değenek** (II), **değnek**) (Göz hakkında) Değen, dokunan, isabet eden” tanımı –An eki ile sıfat-fiil görevi verilerek yapılmıştır. Tanıklarda *gözü değnel adam*, *gözü*

59 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 246/213.

60 Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası)*, 665.

61 Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 52/115.

62 Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, 113. Ayetin meali: فَإِنْ أَصَابْتُمْ مُصِيبَةً (Mü’min 40/56) TT meali: Allah’ın âyetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla **ulaşmazlar**. Sen Allah’a sığın. Şüphesiz O hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. (bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 472).

63 Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, 27. Ayetin TT meali: فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الزَّجْرَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُمْ بِالْعَوَةِ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ (Araf 7/135) meali: Fakat erişecekleri bir süreye kadar biz azabı üzerlerinden kaldırdınca hemen yeminlerini bozarlar. (bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, 165).

değnek kişi, *gözi değnek ol-*, *gözi degnel ol-* birleşik şekillerinde *gözü değnek* ve *gözü degnel* varyantları geçer. *degnel* kelimesi, isnat öbeği içinde yer alır ve tek başına sıfat olarak kullanılır.⁶⁴ MBTS’de; *değnek* kelimesinin etimolojisi “(< *değ-enek* “temas edilen, tutulan şey”; Yunanca’dan [dekaniki] Türkçe’ye geçtiğini ileri sürenler de vardır) [Kelime Balkan dillerine ve Farsça’ya da girmiştir]” şeklinde yapılmıştır.⁶⁵ Sözlük tanımlarında “temas” ve “değmek” kelimelerinin kullanımı, *değnek* ve *degnel* kelimelerinin aynı kökten türediğinin göstergeleridir.

3.3.1. *degnel* Sıfatı ve Yapısı

degnel kelimesi, *deg-* ve *-nel* hecelerinden oluşur. Banguoğlu, -nA- fiillerinin ET’de oldukça yaygın olduğunu ve fiilden -*În* adlarına -A- eki gelmesiyle oluşturulmuş birleşik ek olduğunu belirtir.⁶⁶ Fiilden isim -*În* yapım ekini KB’de inceleyen Taş, bu ekin *akın*, *ağ(I)na-*, *egin*, *esin*, *çigin*, *kın*, *tolun*, *tügün*, *yalın*, *yaşın* gibi eylem sonucunu bildiren isimler yaptığını belirler.⁶⁷ Bu örneklerle Banguoğlu’nun örneklerinden *kösün*, *kişin*, *kayın* isim türevleri ve ayrıca *biçin*, *sökün* gibi kelimeler eklendiğinde, -*In* ekinin oldukça işlek bir ek olduğu gözlemlenir.

Ekin getirildiği kelimelerin TT’de eş zamanlı kullanım sıklığı tasnifi yapıldığında şu farklı durumlar dile getirilebilir:

a. *akın* ve *esin* gibi kelimeler yazı dilinde kullanılır.

b. *çigin*, *eğın* “omuz” ve *yalın* “alev” gibi kelimeler ağızlarda ve lehçelerde yaşar.

c. *tol-* fiilinden türetilen *tolun*⁶⁸ gibi bazı kelimeler tek başına kullanılmaz.

d. *tügün* gibi bazı kelimeler yerini TT’de “dügüm” gibi farklı ekle yapılan başka kelimelere bırakır.

e. *düşün* “düşülecek / inilecek yer, konak” ve *san* “sayı” gibi bazı kelimeler TT’de kullanılmaz.

f. *ağ(I)na-* (agna- < ağın+a) “debelenmek, yuvarlanmak” ve *kın* “ceza” < kıy-i-n+a- < *kıyın < kıy- “cezalandırmak” gibi kelimelerin isim tabanları EAT metinlerinde bulunmaz.

ET’de ve Karahanlı Türkçesinde *teg-*, EAT’de ve TT’de *deg-* olarak görülen fiilden yukarıdaki örneklerdeki gibi -*In* ekiyle *tegin* / *degin* ismi elde edilmiştir. Elde edilen bu *tegin* / *degin* “değiş, dokunuş”, EUTS’de *tegin* sözlük içi gönderimle *tigin* “prens, şehzade” kelimesinde tanımlanır. Prensi ifade eden *tegin* / *tigin* “tekin” kelimesine pek çok anlam yüklendiği görülür.

GTS’de; “1. Boş, içinde kimse bulunmayan. 2. Güvenilir (kişi, yer). 3. İçinde doğüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer). 4. Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu.” TS’de; “1. Şehzade, prens. 2. Beyhude, abes, boş.” DS’de de; “1. Uslu. 2. Dolu ve önemli yer. 3. Boş ve önemsiz yer. 4. Uyanık, tetikte. 5. İştten çıkarılmış

64 TDK, *Tarama Sözlüğü*, (Ankara: TDK, 1990), II: 1050.

65 Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I: 651

66 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 294/259. Önce *es-in-e-mek* > *esnemek* kelimesinin yapısı, sonra *esnemek* *kösnek* *çignemek* *kişnemek* *kaynamak*, *yaşnamak* gibi yadigar kalan kelimeler örnek olarak verilir.

67 İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015). 163.

68 TDK, *Türkçe Sözlük*, 702. Madde başı (*tolun* >) *dolun* değil, *dolunay* kelime grubudur.

(kimse) 6. *Giz, saklı, esrarlı*” gibi anlamlar verilir. Olumsuzluk ifadesi taşıyan bazı anlamlar gözle ilişkilendirilebilse de anlamlar *göz* ile pek uyumlu değildir.

EUTS’de *tegin / tiğın* kelimesiyle aynı kökü paylaşan *tegi* kelimesine isim olarak “akraba” anlamı, edat olarak “kadar” anlamı verilmiştir.⁶⁹ Ayrıca “önemli ve önemsiz yer”, “boş ve dolu” gibi zıt kavramları içinde barındıran birbirinden bağımsız görülen tanımlar bu kelimelerin zıt anlamlı kökteş kelime özelliklerinden izler taşıdığını gösterir.

Banguoğlu’nun birleşik türetim ekleri olarak tanımladığı +nA ve +Al eklerinin *degnel* kelimesinde bulunduğu söylenebilir mi? Banguoğlu örneği az olan +el isim yapım ekinden bahsederken isim veya fiil köklerine gelebileceğini ve aşağılama anlatımında insan tiplerini gösteren *aval şaşal dadal partal şapşal apşal, apal, kaşal yapal gacal savşal şavşal andaval(?)* gibi sıfatlar yaptığını belirtir.⁷⁰ Banguoğlu’na göre *değın-* fiiline getirilen –Al ile bir aşağılama ifadesi *değın-el* “değme işini yapan göz” şeklinde düşünülebileceği gibi, *degin-* veya *tekin* türevinden sonraki –A- ve –l eklerinin görevlerinin farklı olduğu düşünülebilir.

Hacıeminoğlu, –l ekinin eklendiği isimleri a. fiil gerçekleşikten sonra hâsıl olan netice: sökel “hasta” ve muşul “sıkıntılı” gibi kelimeler b. fiili gerçekleştiren organ, sebep, vasıta, unsur: *tirnegül* “derleyici”, kol “kol” ve al “hile” gibi kelimeler olmak üzere iki oymakta toplar.⁷¹ Verilen *tirnegül* örneği ekleriyle *degnel* kelimesinin ekleri analogi yöntemiyle karşılaştırılabilir. Hacıeminoğlu *tirnegül* kelimesi için şöyle tahlilde bulunur:⁷²

“40. *tirnegül* < *tir-i-n-e-g-ü-l* “derleyici” (ETG).

Bu kelime *tir-* kökünden önce –n ile *tirin* şeklinde isim yapılmış, bu isim kökünden –e- ile *tirin-e-* şeklinde fiil, daha sonra –k ekiyle tekrar *tirine-k* şeklinde isim, bu isimden üçüncü defa fiil: *tirinekü-* ve bu fiilden –l ile isim: *tirnegül*. Fiili gerçekleştiren unsur.”

Hacıeminoğlu, aynı makalede bazen *ti-* “demek” fiilinden yapılan *til* “dil” kelimesi gibi –l yapım ekiyle elde edilen isimlerin, hem “fiili gerçekleştiren organ” hem de “fiil gerçekleşikten sonra ortaya çıkan söz, kelime” olarak her iki anlamı kendinde barındırabileceğini belirtir.⁷³

tirnegül örneğinde bulunan beş yapım ekinden üçü, –n+e-l ekleri, *degnel* kelimesinde de aynı görevdedir. *degnel* < *deg-i-n+e-l* “değın” *deg-* fiil kökünden –n ile *degin* “değiş, dokunuş” şeklinde isim, isimden fiil yapan +e- ile *deg(i)ne-* fiili, fiilden isim yapan –l ile *deginel* > *degnel* ismi elde edilmiş olup, son aldığı ek *değne-* fiilini gerçekleştiren organ adı olmasını sağlamıştır.

Ayrıca burada elde edilen *degne-* (*değnemek*) fiilinin *dehnekem* varyantıyla birlikte “gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek” şeklinde tanımlandığını belirtmek gerekir.⁷⁴ Bu tanımda yer alan *göz* kelimesi, *degnemek* fiili ile *degnel* sıfatı arasındaki anlam bağlantısının göstergesi olabilir.

69 Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 230.

70 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 232/198.

71 Necmettin Hacıeminoğlu, “Eski Türkçe’nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –l Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, (1990), 69-70.

72 Hacıeminoğlu, “Eski Türkçe’nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –l Eki”, 79.

73 Hacıeminoğlu, “Eski Türkçe’nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –l Eki”, 73.

74 TDK, *Derleme Sözlüğü II*, 1403.

Tietze ise, *degnel* kelimesinin *deg-* fiilden sıfat yapan *-nel* yapım ekiyle oluşturulduğunu belirtip, sözlük içi *bitnel* kelimesine gönderimde bulunur, *bitnel* “mümbit, verimli” kelimesine aynı bilgileri aktarır, açıklayıcı bilgi vermez.⁷⁵

Sonuç olarak bazı fiil türevleri belli isimlere özgü olabilir. *şas-* fiilinden göz için türetilen *şası* sıfatı olduğu gibi, “nazar gücü olan kem göz” anlamı için *degnel* kelimesi türetilmiş olabilir. İster Hacıeminoğlu gibi *deg(i)ne-* + *+l* şeklinde, ister Banguoğlu gibi hem *degin-* fiilinden *degin-* + *-Al*, hem *degin* isminden *değin* + *Al* şeklinde yapılabilecek etimolojiler, dilbilgisi kuramlarına uygun düşmektedir.

EAT döneminde *göz* ve *degnel* kelimelerinin birlikte kullanılmaları ve temel anlamlarından çıkıp yan anlam yüklenmeleri eşdizimlilik oluşturduklarını göstermektedir.

3.3.2. *degnel* mi? / *degnel-li* > *degneli* mi? Sorununa Yapısal Açıdan Bakış

EAT’de ortaya çıkan *degnel* kelimesi, TAM’de *degneli*, fiil türevi ise *degnele-* şeklinde okunmuştur.⁷⁶ Sözlüklerde kendisine rastlanmayan *degneli* acaba *degnel* kelimesinin bir varyantı mıdır veya imla sebebiyle yanlış mı okunmuştur? Bunun için kelime fonetik ve morfolojik açıdan başka kelimelerle karşılaştırılmalıdır.

Herhangi bir kelime tabanına getirilen yapım ekiyle yeni bir kelime türetilir. Bu kelime, türetilen kelimeleri kendi yerine bırakabilir ve kendisi kullanımdan düşebilir. Türemiş bu kelimeler de eş zamanlı olarak yeni anlamlar kazanabilir. Fiilden isim yapan *degnel* kelimesindeki gibi *-l/-Al* ekiyle türetilen sıfatlar ve bu sıfatlarla eş zamanlı kullanılan fiillerde de bu durum gözlemlenebilir. Mesela ET’den beri *+l* ile türetilen *amul*, *inal*, *osal*, *sökel* ve *tükel* isimleri bulunmaktadır. Bu örneklerde türemiş sıfatların ve eylemlerin tabanlarının kullanımdan düştüğü veya nadir kullanıldığı için bazı ağızlarda veya lehçelerde bulunduğu görülür:

amul “sakin” > amrul- “sükuna kavuşmak”⁷⁷

inal “güvenilir” > inan- “inanmak”⁷⁸

osal “gafil” > osan- “gafil olmak” > osanuk “gafil”⁷⁹

sökel “hasta” > sökümek (?) “diz çökmek”⁸⁰

tükel “bütün, tam” > tüken- “tükenmek, bitmek”⁸¹ gibi.

amul, *inal*, *osal*, *sökel* ve *tükel* kelimelerinin tabanları kullanımdan düşmekte yerine farklı yapım ekiyle oluşturulan amrul-, inan-, osan-, tüken-/t- gibi fiiller kullanılmaktadır. İnsanın bir özelliğini belirten ve *-l* ile türetilen kelimelerin *+li* ekiyle tekrar sıfat yapılan şekillerine pek rastlanmaz. EAT döneminde kullanılan ve birbirleriyle yapısal benzerlik gösteren bazı kelimeler

75 Andreas Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, (İstanbul: Simurg, 2002), 578 ve 359.

76 Bekir Sarıkaya, *Tercüme-i Acâ’ibü’l-Mahlûkât*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 308.

77 Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 153.

78 Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 153.

79 Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, 571-572.

80 Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 209.

81 Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, 696.

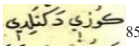
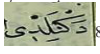
arasında karşılaştırma yapıldığında *degnel+li* > *degnelli* yapısının olabileceği kanaati oluşur. Şöyle ki *degnelli* kelimesinde varlığı düşünülen +II eki, isimden isim yapım eki olup çeşitli görevlerde kullanılır. Çoğu zaman isimlere, bazen sıfatlara gelir, “donanmış olan, sahip olan” anlamlarında donatım sıfatları yapar.⁸² *degnel* kelimesiyle yapı bakımından benzerlik gösteren yapım ekleriyle türetilen ve yapısında çeşitli ses olayları görülen *bitnel* ve *yeynik* sıfatları ele alınabilir. *bitnel* kelimesinin “verimli” anlamında *bitgel*, *bitiğen*, *bitik*, *bitkel*, *bitkelli*, *bitmel*, *bitner* gibi⁸³, bir diğer benzeri olan *yeğnik* kelimesinin “hafif” anlamında *yeğni*, *yenli*, *yénik*, *yenni*, *yeğni*, *yeynik*, *yeynilik*, *yeğnilik*, *yeğniklik* gibi⁸⁴ varyantları bulunmaktadır.

bitnel “verimli” tabanından, varyantı *bitkel* “verimli” sıfatına *-li* eki getirilerek tekrar aynı anlamda *bitkel+li* > *bitkelli* sıfatı türetilmiştir. Aynı şekilde *yeğ* “hafif” tabanından *yen* “hafif” sıfatına *-li* eki getirilerek aynı anlamda *yen-li* > *yenli*, benzeşme ile *yen-li* > *yenni* sıfatları türetilmiştir.

bitkelli ve *yenli* kelimelerinin yapı özellikleri, *degnel* kelimesinden *degnel+li* > *degnelli* şeklinde *-l-* sesinin düşmesiyle *degneli* türetiminin yapılabileceğini gösterir. Ayrıca *sağın*, *sağ-ı-m+lı*, *sağ-ı-n+lı*, *sağ-ı+lı*, *sağ-mal* “sağılan” varyantlar ile *bitelge*, *bitim*, *bitimli*, *bitgelli*, *bitnel* “verimli” varyantlarında Türkçede görülen *g>k*, *n>m*, *ı>ö* bazı ses olaylarının ortak gerçekleşebileceğini belirtmek gerekir.

Böyle *degnel*, *bitgel* ve *sağmal* gibi ortak eklerle yapılan kelimelerin tanımları “-li, li olan, ... ile donanmış” gibi sıfat veya sıfat-fiillerle yapılır. O hâlde ‘*Arabda bir kişi var-ıdı, gözi degneli-di* ve *Bir kişi gördüm ki halk ana nefrin ederler-ıdı ki gözi degneli-di* cümlelerinde *degnel* sıfatından +II eki ile *degnel+li* > *degneli* türetilmiş olabilir ve tanımı için “(göz için) uğursuzluk ve kötülükle donanmış” yazılabilir.

3.3.3. *degnel mi?* / *degnel-li* > *degneli mi?* Sorununa İmla Açısından Bakış

Müstensihler kendine has imla özellikleri taşıyan eserler ortaya koyarlar. Araştırmacı imla özelliklerine dikkat etmeli, aksi takdirde hataya düşebilir. Mesela nüshada ek fiil idi’nin hem ayrı yazılması hem ek fiilin kökü *i-*’nin düşürülerek *-di*’nin bitişik yazılması çeviri yazı çalışmalarında araştırmacının yanlışa düşmesine sebep olabilmektedir. Ek fiil “*ıdı*” TAM’de iki yerde “*ol ıdı* > *ol-dı*”, “*kişi ıdı* > *kişi-di*” şeklinde bitişik yazılmıştır. Bu imlaya göre çeviri yazı ⁸⁵ ve ⁸⁶ “*gözi degneli ıdı* > *degneli-di*” şeklinde yapılmıştır.

Araştırmacı önce Arap harfli metnin imlasında *degnel-ıdı* ve *degneli-di* gibi iki farklı şekille yapılabilecek yerde isim unsuru olan kelimenin *degnel* veya *degneli* olduğuna karar vermelidir. Her ne kadar etimolojik açıdan *degneli* kelimesinin var olabileceği görüşü sunulsa da sözlüklerde sadece *degnel* şeklinin varlığı görülür. Buna göre de çeviri yazının “*gözi degnel-ıdı*” şeklinde yapılması daha uygun olur.

82 Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 192/157.

83 TDK, *Derleme Sözlüğü II*, 709.

84 TDK, *Derleme Sözlüğü VI*: 4227. Sözlükte bu kelimenin aynı anlamda 58 varyantı sunulmuştur.

85 Acâ’ibü’l-Mahlûkât, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 269a/9.

86 Acâ’ibü’l-Mahlûkât, İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuri Arlasez, Nr. 128, 223a/7.

3.4. *değişik* Sıfatı

Tietze, *değ-* fiilinin bir başka türevi *değişik* kelimesine “??” notu düşerek anlam vermemiş, *değ-* fiilinden fiilden sıfat-fiil (participium) manasında sıfat yapan *-Ik* ekiyle oluştuğunu belirtmiş, “Gözleri *değişik* *değişti*” (K. Tarık Dursun (1960). Güzel Avrat Otu. Hikâyeler. İstanbul s. 21)” tanlığını sunmuştur. Bu tanıkta *değ-* fiilinin *göz* ile bağlantısı açık olduğu hâlde üzerinde durulmamış, kelimenin tanımı sorunlu bırakılmıştır.⁸⁷

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere *teggüçi*, *degnel* ve *değişik* sıfatları ile *göz* arasındaki yoğun ilişkiyi ve eşdizimliliği; *teggüçi* “musibet”, *degnel* “(Göz hakkında) Değen, dokunan, isabet eden” ve *değişik* ?? “*gözleri değişik değıkti*” tanım ve tanıkları göstermektedir.

4. *yavuz göz*, *yavuz nazar*, *degnel göz*: Sıfat Tamlaması ve *gözi degnel*, *gözi değnek*: İsnat Öbeği Eşdizimliliği

Metinlerde kelimeler, farklı kelime grupları kurarak farklı eşdizimlilikler oluşturabilir. *göz / nazar* ve *yavuz / degnel* kelimelerinin oluşturduğu sıfat tamlaması öbeği ve *degnel* ve *göz* kelimelerinin oluşturduğu isnat öbeği örnek olarak gösterilebilir.

4.1. *yavuz göz / yavuz nazar / degnel göz* Sıfat Tamlaması Eşdizimliliği

Arapçada *ayn* ve *enfüs* kelimeleri “kötülük saçan göz” anlamlarını yan anlam olarak taşımaktadır. TAM’deki ‘*aynü’s-sevā*’ başlığı “*yavuz göz*” *enfüs* kelimesi “*yavuz nazar*” ve ‘*ayn* kelimesi “*yavuz göz*” olarak tercüme edilmiştir. Ayrıca Arapça metni belirtilmeyen kısımda bir yerde daha *yavuz göz* tamlaması geçer. Yan anlamda kullanılan *göz* kelimesinin, *yabız* > *yavuz* > *yavuz* gibi ses değişikliklerinin ve “kötü, yaman, çetin, iyi” gibi anlam değişmelerinin bulunduğu bu kelimeye sıfat görevi yükleyerek oluşturduğu *yavuz göz* eşdizimlisine Yunus’ta da rastlanır:⁸⁸

Dil niçe vasf itsün hüsnünile hulkunı kim

Hüsnünü Hak eylesün *yavuz göz*lerden irak

Kem göz anlamındaki *değnel / değnek göz* eşdizimlisi ise, sadece KBD’de “*değnel gözi* bizden dilegüm ol ki ba’id it” tanığında görülür.

4.2. *gözi degnel*, *gözi değnek*: İsnat Öbeği Eşdizimliliği

gözü değnek ve *gözü değnel* varyantları, *göz* “isim unsuru” + iyelik eki *-I* + *değnel / değnek* şeklinde isnat öbeği yapısıyla oluşturulmuştur. *gözi değnel* eşdizimlisi, TS’nin sözlüklerden alınan tanıklarında *gözü değnel adam*, *gözü değnek / değenek kişi* ve *gözü değenek kimse* sıfat tamlamalarında tamlayan unsur olarak kullanılmıştır.⁸⁹ TEL’de ise, “eş-şakzânü şol kişidir ki uykı uyımaz ola ve gözi degnel ola” ve “şevah bir kimesnenüj gözi degnel olmak” tanıklarındaki *gözi degnel* eşdizimlisi, *gözi degnel olmak* birleşik fiil grubunda *ol-* yardımcı fiilinin isim unsuru olarak yer almıştır.

87 Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, 577.

88 Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı II (Tenkitli Metin)* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 141.

89 TDK, *Tarama Sözlüğü*, (Ankara: TDK, 1990), II: 1050.

5. göz'ün deg- ve Türevleriyle Oluşturduğu Eşdizimliler

EAT'de göz ve deg- türevleriyle oluşturulan göz degme, göz degür-, gözi degnelemek ve gözi daħal olmaħ / gözi degnel olmaħ / gibi eşdizimliler bulunmaktadır.

5.1. göz degme / göz degür- Deyimleri

göz ismi ve deg- fiili, TER'de *er-rābizatü ... ekser göz degmede isti 'māl olunur* ve TS'de Kelile ve Dimne'den (XIV. yy Kul Mes'ūd çevirisi) alınan *rūzūgārūy yavuz gözleri bularıy dirligine degdi*⁹⁰ örneğinde bir arada kullanılmıştır. Her iki kelime temel anlamda değil de yan anlamda kullanılmıştır. EAT'deki göz deg- birleşik fiili, yukarıda anlatılan ve TT'de “*nazar degmek / nazara gelmek*” deyimlerinin karşılığı olan “Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşmek” anlamında olup öznenin işten etkilenmesi / edilgenliği söz konusudur.

göz degür- eşdizimlisindeki degür- fiili, *Anı kâfirler getürdiler kim resülu'llāha, - 'aleyhi's-selām- göz degüre* örneğinde *degmek*₂ “erişmek” fiilinin yan anlamının yani ikinci anlamının oldurgan şekli olarak kullanılmıştır. O hâlde TT'deki “*nazarı degmek / gözü degmek*” deyimlerinin tanımı “Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek” ile tanımlanmalıdır. Burada cümle; etken ve oldurgan çatı, kip, zaman, istek ve öğeler bağlamında söz dizimi aşamaları şu şekilde gerçekleşebilir:

1. Aşama: Herhangi bir şekilde zarar verme isteği için önce göz, *özne* olarak kullanılır:

söz dizimi	özne	dolaylı tümleç	yüklem
	göz	resülu'llāh+a	dege < deg-e [deg- ₁ 'in etken çatısı]

2. Aşama: Herhangi bir şekilde zarar verme isteği için sonra göz sahibi özne; göz nesne olarak kullanılır:

özne nesne	dolaylı tümleç	yüklem [deg- ₂ 'in oldurgan çatısı]
Ol, göz	“gözünü” resülu'llāh+a	degür-e

3. Aşama: Eşdizimlilik hâlinin göstergesi olan gizlilik ortadan kaldırılır, sonra *terslik*, *uğursuzluk* gibi kavramlar *nesne* yapılarak bir söz dizimi oluşturulabilir:

özne+nin göz+i	dolaylı tümleç	nesne	yüklem
A+nın göz+i	resülu'llāh+a	terslik	degür-e [deg- ₂ 'in oldurgan çatısı]

Sonuç olarak göz, insanın en hassas uzvudur, her şeyden sakınılır, herhangi bir varlık tarafından ona dokunulmasına izin verilmez. Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan atasözleri ve deyimler, içinde barındırdığı göz kelimesi ve gözün eşdizimlileri, art zamanlı olarak gözün bütün insanlar için çok önemli ve vazgeçilmez olduğunu gösterir. Mesela TT'de aşırı sevgi veya çok tehlikeli durumlar için en çok kullanılan kelimelerden biri gözdür: *gözü gibi sevmek*, “pek çok sevmek” *gözünden kıskanmak* “üzerine titremek, kollayıp gözetmek” *gözünü daldan budaktan sakınmamak* “tehlikeli işlere atılmaktan çekinmemek” ve *gözünü kırpmadan* “çekinmeden, korkusuzca” gibi. Bu

90 TDK, *Tarama Sözlüğü*, 3: 1811.

deyimlere, art zamanlı olarak Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde de kullanılan göz ile *deg-* ve *deg-*'in türevleriyle oluşturulan göz *degür-* eşdizimlisini de ekleyebiliriz.

5.2. gözi *degnele-* [(*< degn-ele-*) (< *degnel+e*) (< *degnel+le*)] Birleşik Fiili

degnel sıfatıyla kullanılan göz kelimesi *degnele-* fiilinin başına getirilerek de kullanılmaktadır. Acaba *degnel* sıfatından mı yoksa sıfat oluşmadan önceki yapıdan mı türetilmiştir? *degnele-* fiilinin sonundaki seslere bağlı olarak ekin; -*ele-*, +*le-* veya +*e* gibi farklı türetim eklerinden herhangi biri olduğu düşünülebilir mi?

5.2.1. *degnele-* < *degn-ele-* (+AIA- ekli türetim)

-*ala-* fiilleri mañ- “adım atmak, yürümek”⁹¹ > mañıg “step, gait: adım, yürüyüş”⁹² > mang “adım” > mangış “yürüyüş” > mangala- “adımlamak” > manggal “ad, meşhur, ün”⁹³ kelimesi türetilmiştir. Yine mañgal “ad, meşhur, ün” kelimesinden edilgen fiil mañgal-lan- “ün sahibi olmak”⁹⁴ fiili türetilmiştir. Aynı kökten gelen iki fiil, farklı anlam taşımaktadır. Birincisinde kişinin somut yürüyüş eylemi, ikincisinde ünün ve şanın soyut yürüyüş eylemi söz konusudur. Karaoğlu, -*ala-* / -*la-* eylemden eylem türetim ekine yuval-/yuvala-, çap-*ala* > çabala-, ışla-/ışıla-, kahala- < kak-*ala*, kovala-, saçala-, salla- fiillerini örnek verir. Karaoğlu; Güner, Banguoğlu, Hacıeminoğlu, Gülsevin ve Tietze'nin ek üzerindeki düşüncelerinden hareketle iki ortak noktanın olduğunu; birincisinin kelime türetimi oluşurken gerçekleşen farklı ses olaylarının köken çözümünde fikirleri farklılaştırdığı, ikincisinin ise kökte bulunan eylemin sürekliliğinin bulunması olduğunu belirtir.⁹⁵ Dönüştürülüşün ve dönüşümün / devamlılığın göstergesi olan -*l* ve -*n* seslerinin bulunduğu *degnele-* kelimesinde de bu durum söz konusudur. *maña-* fiiline rastlanmadığından *mañ-* “adım atmak, yürümek” fiilinden -*ala-* ekiyle mañala- “devamlı yürümek” eylemi oluşturulduğu gibi, acaba *değin-* fiilinden -AIA- ile *degnele-* fiilinin oluşturulduğu söylenebilir mi?

5.2.2. *degnele-* < *degnel+le-* (+IA ekli türetim)

+*IA* eki geçişli ve geçişsiz fiiller yapar, isimleri fiil hâline getirir. Bu ekle yapılan fiiller bazen art zamanlı olarak anlam değişikliğine uğrar. Mesela *ağır* kelimesinden yapılan *ağırlamak* kelimesi önce somut anlamla “ağırlık taşımak, ağır olmak, ağırlaşmak” iken sonra soyut anlama kayarak “değer vermek, konuk etmek” anlamı kazanmıştır. Fiil türetmede en çok kullanılan +*IA-* eki, eylemi gerçekleştirecek olan öznelerin / gösterilenlerin sonuna eklenir, kip ekleri ve şahıs ekleriyle kelime türü fiile dönüştürülür. Her dilde sınırlı sayıda fiil kökü

91 Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 217. KB'de 5045. beyitte mañ- fiili şöyle geçer: *Köñül birle mañsa kişi arzulap // Teğir arzuğa terk yağukluğ ulap*

92 Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, 768.

93 Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 127.

94 Ümit Özgür Demirci, *Eski Türkçe'de Fiiller* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 420.

95 Serdar Karaoğlu, *Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri* (Ankara: TDK Yayınları, 2022), 699-701.

bulunmaktadır. Zaman içinde dil konuşurları; ortaya çıkan aletlerin, isimlerin, kavramların kendilerine özgü iş, oluş veya hareketlerini ifade edebilmek için fiillere ihtiyaç duyarlar. Bu fiiller ses birimleriyle ifade edilirken kelimenin tabanına varlık isimleri / kavramlar getirilir. Tabana dilde kullanılan birçok fiil yapım ekinden biri getirilerek sınırlı sayıdaki fiil tabanları çoğaltılmış olur. Bu fiillerin tanımları yapılırken bazen *etmek*, *eylemek*, *kılmak* gibi yardımcı fiillerden, bazen *bulmak*, *vermek*, *almak* gibi yarı yardımcı fiillerden, bazen *hâline getirmek*, ... ile vurmak / uğraşmak gibi farklı kelime gruplarından faydalanılır.

TS'de *degnel* kelimesini çağrıştıran kelimelerden *yeğnil* kelimesinin varyantları *yeğni*, *yenli*, *yénik*, *yenni*, *yeğni*, *yeynik*, kelimelerinden türetilen *yeğnilmek*, *yeğnilemek*, *yeğnimek*, *yeynemek* ve *yeyinlemek* fiilleri bulunmaktadır. *yeğni* ve *yeyin* sıfatlarından +A- ile *yeğni+le-* > *yeğnile-* ve *yeyin+le-* > *yeyinle-* eylemi türetildiğine göre *degnel* sıfatından da +A ekiyle *degnel+le-* > “ses düşmesiyle” *degnele-* fiilinin türetildiği düşünülebilir.

Ayrıca Hacıeminoğlu, -A-/ +A- ekinin isimlerden fiil yapım eki olduğu gibi, aynı zamanda fiil tabanından pekiştirilmiş fiil oluşturan bir ek olduğunu belirtir. Karamanlıoğlu'nun *Kıpçak Türkçesi Üzerine Bir Gramer Denemesi* adlı doktora tezinde gösterdiği ayır- > *ayır-la-*, buyur- > *buyur-la-*, kayır- > *kayır-la-* ve ota- > *otala-* gibi kelimeleri tanık gösterir.⁹⁶

Acaba yukarıda açıklandığı gibi *değne-* ve varyantı *dehne-* “gözetlemek, gözlemek, dikkatle bakmak, takip etmek” fiilinden fiil yapan -A- ekiyle “gözetleme işini sürekli yapmak, gözü orada kalmak” şeklinde tanımlanabilir mi?

5.2.3. *degnele-* < *degnel-e-* (+A- ekli türetim)

degnel kelimesinin bir benzeri GTS'de geçen *çekel* kelimesinin anlamı “halk ağzında” ifadesiyle “Üvendirenin alt ucunda bulunan, pulluğa yapışan toprağı ayırmaya yarayan demir bölüm” olarak, türetilen eylem *çekelemek* ise “tekrar tekrar çekmek” olarak tanımlanır.⁹⁷ Aynı zamanda -A/A- eki, *çek-* fiiline yan anlam kazandırmadan, süreklilik anlamı kattığı görülür.

Yine kendisinden fiil türetilmeyen sağın > *sağmal* veznindeki *çeğmel* kelimesi GTS'de “Yay veya çengel biçiminde bükülmüş olan” anlamında sıfat olup türetilen eylem, *çeğmellenmek* “halk ağzında” ifadesiyle “Yay veya çengel biçimini almak” anlamında geçişsiz ve edilgen çatılıdır, eylemin etken çatısı kullanılmamaktadır.⁹⁸ Buna göre *çeğmellenmek* fiili ve *degnel* “değişçi çok yapan” kelimesinden türetilen *degnelle-* “değişçi çok yapmak” fiili etken çatılı olma bakımından uyumludur. Nesnesi bakımından ise, “gözi anı degneler” örneğinden anlaşılacağı gibi geçişli çatıya sahip olduğundan *çeğmellenmek* fiiliyle uyumsuzluk gösterir.

KB'de sıfattan fiil türeten +A- ekine tanık *bulın* “tutsak” > *bulın+a-* “tutsak etmek” ve *tepez* “kıskanç” > *tepe-* “haset etmek” fiilleri bulunmaktadır.⁹⁹ TS'de *degnele-* fiilinin tabanı ile *yeğnile-* fiilinin tabanı benzerlik gösterir. TS'de *yeğ*, *yeğni* ve *yeğnil* sıfatlarından *yeğnilemek*

96 Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 109.

97 TDK, *Türkçe Sözlük*, 509.

98 TDK, *Türkçe Sözlük*, 509.

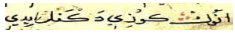
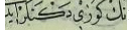
99 Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 85 ve 89.

türevleri bulunduğuna göre; yeğni sıfatı +IA- ekiyle > yeğni+le- ve yeğnil sıfatı +A isimden fiil yapım ekiyle > *yeğnil+e* türetiminin olması mümkündür.

O hâlde *degnele-* fiiliyle seslere ve eklere bağlı benzerlik söz konusu olan *maṅgal* “ün” > *maṅjala-* “adım atmak” arasında soyut / somut anlam uyumsuzluğu, *çeğmel* “büyük olmuş olan” *çeğmel+len-* > *çeğmellen* “yay biçimini almak” arasında yan anlam ve çatı uyumsuzluğu, *çek-* “çekmek” ve *çekel* “üvendirenin demir ucu” > *çekelemek* “tekrar tekrar çekmek” arasında yan anlam uyumsuzluğu bulunduğu hâlde, +A eki varlığını hissettirir.

Ayrıca isimden fiil yapım eki +A- ile; *bulın* “tutsak” > *bulın+a-* > *bulna-* “tutsak etmek”, *tepiz* “kıskaç” > *tepize-* > *tepe-* “haset etmek” ve yeğnil “hafif” sıfatı + A > *yeğnil+e-* > *yeğnile-* “hafifsemek” fiilleri türetilmiştir. Bu fiillerle ilişkilendirilen *degnel* sıfatından +A- ile *degnel+e-* > *degnele-* fiilinin türetilmesinin mümkün olduğu görülür.

5.2.4. *degnele-* Fiilinin İmlası

AE ve NA nüshalarında *degnele-* fiilinin imlasında belirsizlik hakimdir: Yazmalardaki ¹⁰⁰ ve ¹⁰¹ örneklerinden birincisinde, *anuḡ gözi degne-*’den sonra belirgin olmayan kısımda “لر -ler = لی -li = ل -l” gibi üç farklı (*degneler / degneli / degnel*) okunuşu yapılabilir. İkincisinde ise, *degneler* imlası açıktır. Başka metinlerde *degnelemek* fiiline rastlandığı takdirde bu kelime hakkında daha doğru bir karar vermek mümkün olacaktır.

5.3. *gözi daḡal olmak / gözi degnel olmak Birleşik Fiilleri*

Yukarıda açıklanan *gözi degnel* isnat grubu sonuna *olmak* yardımcı fiili getirilerek bazı Arapça kelimelerin tanımı yapılmıştır. TEL’de “eş-şakzû bi-fethatin bir kimesne uyḡı uyımaz olmak ve gözi daḡal¹⁰² olmak” “eş-şakzânü şol kişidür ki uyḡı uyımaz ola ve gözi deknel ola”, “şevah bir kimesnenüḡ **gözi degnel olmak**” tanıklarındaki gibi. *gözi degnel / daḡal* eşdizimlisinden sonra *ol-* yardımcı fiili getirilerek *gözi degnelemek* anlamında birleşik fiiller oluşturulmuş ve tanımlarda kullanılmıştır.

Sonuç

1. TT’de insanın bir organı olan gözün yaptığı eylemi ifade eden *bakmak, görmek, gözlemek, gözetlemek, göz atmak, göz gezdirmek* ve *gözüyle görmek* gibi fiiller bulunmaktadır. Aşırı sevgi ve tehlikeler için *gözü gibi sevmek, gözünden kıskanmak gözünü daldan budaktan sakınmamak* ve *gözünü kırpmadan* gibi kelime öbekleri kullanılır. İletişim kaynağı gözün pozitif duyguları -genelde tasavvuf alanında- *nazar etmek, nazar eylemek* ve *nazar kılmak* gibi, negatif duyguları ise -genelde halkbilimde- *nazarı olmak, nazarı değmek, nazara uğramak* gibi eşdizimlilerle ifade edilir. Gözlerin baktığı nesneyi olumsuz etkilemesi, GTS’de *göz_g, nazar₁, kem göz, gözü değmek* ve *nazarı değmek* maddelerinde tanımlanmıştır.

100 *Acâ’ibü’l-Mahlûkât*, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 168b/11.

101 *Acâ’ibü’l-Mahlûkât*, Nuri Arlasez, Nr. 128, 222b/6.

102 Arapça *dahale* “dahil oldu, girdi” fiilinin mastarı *dahl*(dahal) kelimesi *degnel* anlamında kullanılmıştır.

2. ET döneminde *göz* ve olumsuzluk eki bulunmadığı hâlde edilgen çatılı *tegil-* türevi, olumsuzluk anlamla eşdizimli oluşturmuştur: *tegilmiş közler* “kör olmuş gözler”, *közi tegildi* “gözleri kör oldu” ve *teglük* “kör” gibi. Karahanlı döneminde *teggüçi* “musibet” kelimesi, ET’deki *tegil-* fiili gibi olumsuz anlam taşır.

ET’deki edilgen olan gözler, EAT’de kemliğiyle cümlelerde artık etken olarak kullanılmaya başlar. İlk defa bu dönem eserlerinde ortaya çıkan *göz tegür-* eşdizimlisi, TAM’de Hz. Peygamber kıssasının bir kesitinde “gözle kişiyi kötü duruma düşürmek” anlamında görülür. SKT’de *nazar* kavramının kaynağı olan ve nazar ayeti olarak adlandırılan ayetin tercümesinde, *gözleriyle* *ır-* “gözlerle yere sermek, *göz degür-*” eşdizimlisi kullanılır. EAT dönemi edebi eserlerinde ve sözlüklerinde *göz*, kemliğini ifade için *deg-*, *degür-* *degnele-* fiilleriyle ve *degnek*, *degnel*, *yavuz* sıfatlarıyla eşdizimlilikler oluşturur. Bu arada “kötü bakış” kavramının kaynağı olan Arapça ‘*ayn*, *göz* ve anlam ilişkisi daha az olan Arapça *nazar* kelimeleri arasında nöbetleşme olayı görülür. Özne görevini yüklenen gözler, *gözü degmek* gibi etken çatıyla veya *gözi degürmek* gibi oldurgan çatıyla kullanılır. Öte yandan *göz*, *degnel göz*, *isâbet-i ayn* gibi tamlama grubunda, *gözi degnel* gibi isnat grubunda, *degnelemek* gibi fiil türevinde etkin durumdadır.

TT dönemine gelince, *degnel göz*, *gözi degnel*, *isabet-i ayn* ve *gözi degnelemek* eşdizimlileri kullanımdan düşer. Bunların yerine *kişi / göz*, etken / özne durumunda ise daha çok “*kem göz*, *gözü degmek*, *nazarı degmek*” eşdizimlileri; edilgen / nesne durumunda ise daha çok “*göz degmek*, *nazar degmek*, *göze gelmek*, *nazara gelmek*, *nazara uğramak*” eşdizimlileri kullanılır.

3. Homonim köke sahip olan iki kavram *deg-* ve *deg*, söz diziminde birlikte bağdaşıklığı sağlar. *degmek*₂ tanımında, hareket hâlindeki yürür bir kavramın hedefine ulaşmasıyla (özne) + (tümleç+A) + (değ-) = özne + tümleç+A dek + değ- şeklinde bir söz dizimi oluşturur. Mesela *bizüm anlara hiç ziyânumuz degmez* = *bizim ziyânımız onlara dek degmez / ulaşmaz* cümlesindeki gibi A+dek zarf tümleci görevinde bulunur.

4. EAT döneminde *degnel* ve *degnelemek* türevlerinin yapılarının çözümündeki zorluklar analogi yöntemiyle aşılmaya çalışılmış yine de kesin çözüm sunulamamıştır. Mesela eklere bağlı olarak¹⁰³ *degnel* sıfatı için; < *deg-nel*, < *deg-i-n+e-l* ve *deg-i+-n+-el* gibi üç, *degnele-* fiili için; < *degin-ele-*, < *degnel+e*, *degne-le-* ve *degnel+le-* gibi dört farklı etimoloji ortaya çıkmıştır.

Sonuçta *degnel* < *deg-nel*, < *deg-i-n+e-l* ve *deg-i+-n+-el* gibi üç kelime çözümü ortaya çıkarken, *degnel* ve benzerleri arasında yapılan karşılaştırmada benzer kelimelerin her birinin kendine özgü durumları olduğu; kiminin çatı, kiminin tür, kiminin yapı bakımından farklılık gösterdiği görülür. TAM’de yanlış okunduğu belirtilen *degneli* (doğrusu *degnel*) varyantının bile, *bitnel / bitkel+li* > *bitkelli* “verimli”, *yeynik / yen+li* > *yenli / yen+ni* > *yenni* “hafif” ve *sağın / sağılı / sağmal* “sağlıklı” gibi varyantların yapı özelliklerine benzerliğinden “*degnel+li* > “ses düşmesiyle” *degneli*” şeklinde tahlil edilebileceği söylenebilir.

Yine *degin-ele-* >, *degnel+e* >, *degne-le-* ve *degnel+le-* > gibi dört farklı etimolojinin

103 Ayrıca +I-, +A-, -(I)n-, -I, Ur-, +Al, -AlA-, lA-, A-, +Il, -gU, +ÇI gibi morfeplerin görevlerinin belirlenmesinin, *göz* ile ilgili eşdizimlilerin kendilerine özgü tanımlarının ortaya çıkmasında yardımcı olacağını belirtmekte fayda vardır.

sunulduğu *degnele-* fiili ile *mañala-* ve *çekele-* fiilleri karşılaştırıldığında tanım bakımından; *çeğmellen-* fiiliyle karşılaştırıldığında çatı bakımından uyumsuzluk görülür. Ayrıca *bulna-*, *teviz+e* > *tepv-* ve *yeğnil+e* > *yeğnile-* yapıları ile *degnel+e* > *degnele-* yapısının eş değerde olduğu görülür.

Fiillerin bildirdiği iş, oluş ve hareketlerdeki her bir nüans, zaman zaman yeni bir fiilin oluşmasına sebep olduğu düşünülürse gözün ilk akla gelen eylemi bakmak ve gözetlemek iken bazen kemlik salgılamak olur. Gözün kemlik salgılama eylemi, ya daha önceki eylemini ifade etmede kullandığı kelimeye bir ek getirilmesiyle ya da farklı seslerden oluşan başka bir bağımsız kelimeyle ifade edilebilir. Burada fiil yapımında birinci yolun kullanıldığı ve *değne-* “gözetlemek” fiiline nadiren getirilen fiilden fiil yapan *-le-* ekiyle “*degne-le* > *değnele-*” “gözyle kötülük erişirmek” şeklinde fiil türetildiği ileri sürülebilir.

5. İster *gözi degnel* ister *gözi degneler-idi* olsun, ikisinde de *göz* görev bakımından özne durumunda olup görevi değişmemekte, soyut kavramları alarak somut varlıklara ulaştırma eyleminde bulunmaktadır, dolayısıyla tanım buna göre yapılmalıdır. Soyut olan *değnel* kelimesi daima *göz* kelimesiyle eşdizimlilik oluşturduğuna göre “**degnel** sf. Bir şey veya bir kimse üzerinde etki meydana getiren ve kötü hadiselerle sebep olan (göz)” şeklinde sözlüklerdeki madde tanımına “(göz)” eklenebilir.

Kem gözün meydana getirdiği terslik uğursuzluk ise, nesne görevindedir. Göz, tanımdaki terslik ve uğursuzluk kavramlarını alarak somut varlıklara ulaştırma eyleminde bulunmaktadır. Fiil gerçekleşikten sonra *göz* / özne, hasıl olan sonuç / nesne olarak kaldığı görülür: *gözi degneler*: a. Gözü uğursuzluk ve terslik değdirir b. Gözü uğursuzluk ve terslik dokundurur c. Gözü uğursuzluk ve terslik isabet ettirir gibi. *gözi degnele-* maddesinin tanımlamasında aynı anlama gelen deyimler veya deyimlerin tanımlarından biri kullanılabilir.

degnele- fiili “**degnel-** geç. f. (Bakışla) Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek” şeklinde tanımlanmıştır. Gökyüzünde yıldızla özgü olan hızla veya kolayca yer değiştirme işlemini ifade için *akmak*, *uçmak* ve *kaymak* yardımcı fiilleriyle *yıldız akmak* / *yıldız kaymak* / *yıldız uçmak* eşdizimliliği oluşturulmuştur. Bunun gibi *degnel* kelimesinin tanımındaki *değen*, *dokunan* ve *isabet eden* sıfat-fiilleri, kem göze özgü kötülüğü bulaştırma eylemi için *göz deg-* *göz degür-* ve *göz degnele-* eşdizimlilerinin tanımında kullanılabilir: “Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek, *değdirmek*, *dokundurmak*, *isabet ettirmek*” gibi.

Ayrıca *göze gelmek* ve *nazara uğramak* deyimlerinde bulunan *gelmek* ve *uğramak* fiilleri, birtakım özne, nesne veya dolaylı tümleç olabilecek isimlere veya sıfatlara getirilen yönelme ekiyle sözlükte madde tanımı olarak yer almaktadır. Kem göze özgü kötülüğün tanımlamasında da *gelmek* ve *uğramak* yarı yardımcı fiilleri kullanılabilir.

6. Makalede *göz*, *deg-*, *degnel*, *degnele-* kelimelerini ve gözün kemliğinin içinde bulunduğu eşdizimliliği tanımda ve tanımlamada 48 kelime ve 28 kelime öbeğinden birincil derecede, 159 kelime / kelime öbeğinden ise ikincil derecede faydalanılmıştır.

7. Göz ile ilgili eşdizimliler sözlükte şu şekilde tasnif edilebilir:

‘ayn *i. Ar.* Nazar, göz değmesi, göz.

‘ayn **érmek** Gözü değmek

degik *sf. ??* [(Göz) kör veya şaşığı gibi olmak?]

degin (< deg+i-n) Değiş, dokunuş.

degmek *geçişsiz f.* (< ET teg-) 1. dokunmak, temas etmek. 2. Erişmek. 3. İsbet etmek.

degnel *sf.* (< deg-i-n-e+l “ünlü düşmesi ile”) Bir şey veya bir kimse üzerinde etki meydana getiren ve kötü hadiselerle sebep olan (göz), nazar değdiren (göz).

degnelemek (Göz) Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek, değdirmek, dokundurmak, isabet ettirmek.

bk. **gözi degnelemek, göz degürmek, göziyle ırmak**

degürmek *oldurgan f.* (< ET tegürmek) 1. Dokundurmak, temas ettirmek 2. Eriştirmek.

3. İsbet ettirmek.

göz *i. mec.* Bazı kimselerin bakışlarının bir şey veya kimse üzerinde meydana getirdiği etkiye yorulan ve kötü hadiselerle sebep olan terslik, uğursuzluk, nazar, göz değmesi.

göz degürmek Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlarla bakılan varlığı kötü bir duruma düşürmek. **gözi degnelemek** Bir şey veya bir kimse üzerinde uğursuzluk ve terslik meydana getirmek, değdirmek, dokundurmak, isabet ettirmek. **gözüyle ırmak** Nazar değdirmek, gözüyle yere sermek, yıkmak.

ırmak *geçişli f.* Yere sermek, yıkmak.

isabet *i. Ar.* İstenilen yere gelme, rast gelme.

isabet-i ‘ayn Göz değmesi

nazar *i. Ar.* Göz değmesi, göz.

teggüçi *i.* Musibet, bela.

teglüg/k *sf.* (< teg-i-l-ü-k) Gözüne değilmiş, gözü kör edilmiş, kör.

teğügli *sf.* Değen, ulaşan.

yavuz *sf.* Kötü, fena.

yavuz göz Kem göz. **yavuz nazar** Kem göz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuri Arlasez, Nr. 128, 1b-403a.
- Acâ'ibü'l-Mahlûkât, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, Nr. 897, 1b-324a.
- Akdoğan, Yaşar ve Kutsal, Nalan. *İskendernâme Ahmedî (İnceleme – Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Aksoy, Ömer A. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1. cilt. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1993.
- Aksoy, Ömer A. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2. cilt. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1989.
- Ata, Aysu. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: TDK Yayınları, 2004.
- Atalay, B. *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*. 4 cilt. Ankara: TDK Yayınları, 1986.
- Aymelek, Handan. *Pîr Mehmed Bin Yusuf El Ankaravî'nin Tercümân El-Lüga (Kara Pîri Lügati) “دزر ز س ش ص ض ط ظ” Maddeleri İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2015.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 cilt. İstanbul: Kubbealtı, 2006. www.lugatim.com
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Çelebi, İlyas. “Nazar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 344-346. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirci, Ümit Özgür. *Eski Türkçe'de Fiiller*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Doğan, Rıfat Kemal. *Tercümân El-Lüga (Lügat-ı Karapîri) Pîr Mehmed Bin Yusuf El Ankaravî, Elif Maddesi (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2014.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1999.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1986.
- FÎRÛZÂBÂDÎ. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1432/2011.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren: Mehmet AKALIN. Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- Gezgin, Ali Galip. Kur'an'da “Düşünme” Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme . *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2014): 7-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48320/611733>
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. 2 cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. “Eski Türkçe'nin Gramer Yapısı ve Örnek Olarak Fiilden İsim Yapan –l Eki.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)* (1990). 65-80.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Karaoğlu, Serdar. *Eski Anadolu Türkçesinde (14. yy.) Türetim Ekleri*. Ankara: TDK Yayınları, 2022.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 2014.

- Mutçalı, Serdar. *Arapça – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2012.
- Ölmez, Mehmet. *Orhon Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012.
- Özgül, Hatice. *Kadı Burhaneddin Divanı tıpkıbasım*. Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Sarıkaya, Bekir. *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *el-Câmi'ü's-sağîr*, 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Şemseddîn Sâmî (2015). *Kâmûs-i Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015. [Dersaadet: İkdâm Matbaası. 1317'den tıpkıbasım]
- Taner, Tuğba Gizem. "Kutadgu Bilig'de Teg- Fiiliyle Kurulan Birleşik Fiiller." *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2022): 125-156. <https://dergipark.org.tr/pub/buefd/issue/70786/1070779>
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı* 3 cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Tekin, Şinasi. *İstikakçının Köşesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.
- Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul: Simurg, 2002.
- Topaloglu, Ahmet. *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırarası Kur'an Tercümesi*, 2 cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.
- Türk Dil Kurumu. *Derleme Sözlüğü*. 6 cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2009. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü*. 8 cilt. Ankara: TDK Yayınları, 1965-1988. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 2011. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*, 8 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.

